

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Anja Radelić

**ARHITEKTURA, ARHITEKTI I MAJSTORI GRADITELJI U
MLETAČKOJ ISTRI: OD TRIDENTA DO PADA REPUBLIKE**

Zagreb, 2019.

Ovaj rad izrađen je na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Jasenke Gudelj i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019.

SADRŽAJ

UVOD	1
Vrijeme obnova.....	3
Odjeci apostolske vizitacije mletačke Istre 1580. u sakralnoj arhitekturi	3
Vojni inženjeri i Uskočki rat 1615.	12
Obnova gradova i lokalni majstori	15
Graditelji i oblikovanje zvonika	21
Posljednje stoljeće mletačke vlasti	24
Drugi val posjeta venecijanskih inženjera: rat za španjolsko nasljeđe	24
Mletački i furlanski graditelji i kapitalne sakralne gradnje u Istri u 18. stoljeću	25
Katedrala u Kopru	25
Gospa od Anđela u Poreču	29
Župna crkva Sv. Eufemije	31
Franjevci u Poreču i Rovinju	35
Istarski graditelji 18. stoljeća.....	35
Radionica obitelji Donghetti.....	35
Simone Battistella.....	51
ZAKLJUČAK	56
POPIS LITERATURE	58
POPIS ILUSTRACIJA.....	61
Sažetak	64
Summary	64

UVOD

Ranonovovjekovna arhitektura mletačke Istre uvjetovana je nastojanjima i mogućnostima naručitelja, uglavnom čitavih komuna, koji upošljavaju lokalne arhitekta i majstore graditelje, arhitekta i majstore pristigle iz drugih centara i područja, ili pak grade po uvezenim projektima.

Namjera je ovog rada dati prvi usustavljeni pogled na arhitektonsku djelatnost u Istri upravo u svjetlu podataka o najzapaženijim arhitektima i majstorima graditeljima. Naime, dosadašnja istraživanja istarske arhitekture navedenog razdoblja bila su usmjerena na tipologiju te su je nerijetko promatrala izvan konteksta. Stoga su polazišna točka ovog rada pojedinačne građevine i graditelji koji unutar osvještenog vremenskog i prostornog konteksta gotovo spontano dolaze u međusobnu vezu. Na taj način moguće je ocrtati prisutnost pojedinih arhitekata, a ponekad i čitavih radionica, na prostoru mletačke Istre, definirati karakteristike njihove arhitekture te ih povezati s ukupnošću graditeljske djelatnosti u Istri. Na ovaj način prikazuju se i amplitude jačanja i slabljenja aktivnosti na polju arhitekture, odnosno razdoblja i područja pojačane graditeljske djelatnosti ili uvođenja inovacija, a paralelno obuhvaćanje suvremenih neatribuiranih gradnji dopušta uvid u međusobne lokalne utjecaje, ili čak prijedloge novih atribucija.

Promatrani vremenski okvir određen je godinama 1580., kada je veronski biskup Agostino Valier obavio prvu apostolsku vizitaciju Istre, te se počinju osjećati posljedice promjena koje donosi katolička obnova, i 1797., kada se Republika konačno predala Napoleonu, čime na poluotoku završava period *Ancien Régime*a. Time se odabire logična vremenska cjelina koja započinje događajem koji za istarsku arhitekturu, primarno sakralnu, predstavlja važnu prekretnicu. Naime, iako je Tridentski sabor zaključen sedamnaest godina ranije, može se reći kako je tek Valierova vizitacija u Istri potaknula osvješćivanje i usvajanje nekih od pravila koja su koncilom utvrđena. Iako u arhitekturi odluke Tridentskog sabora nisu zapravo pretočene u striktna pravila, pa čak niti nakon 1577. i objave *Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae* (Upute za crkvenu gradnju i namještaj) Karla Boromejskog,¹ određene nove tendencije javljaju se kao posljedica promijenjene svijesti o sakralnom prostoru i zajedničke su većini arhitekture ostvarene nakon Tridenta. U mletačkoj Istri, dakle,

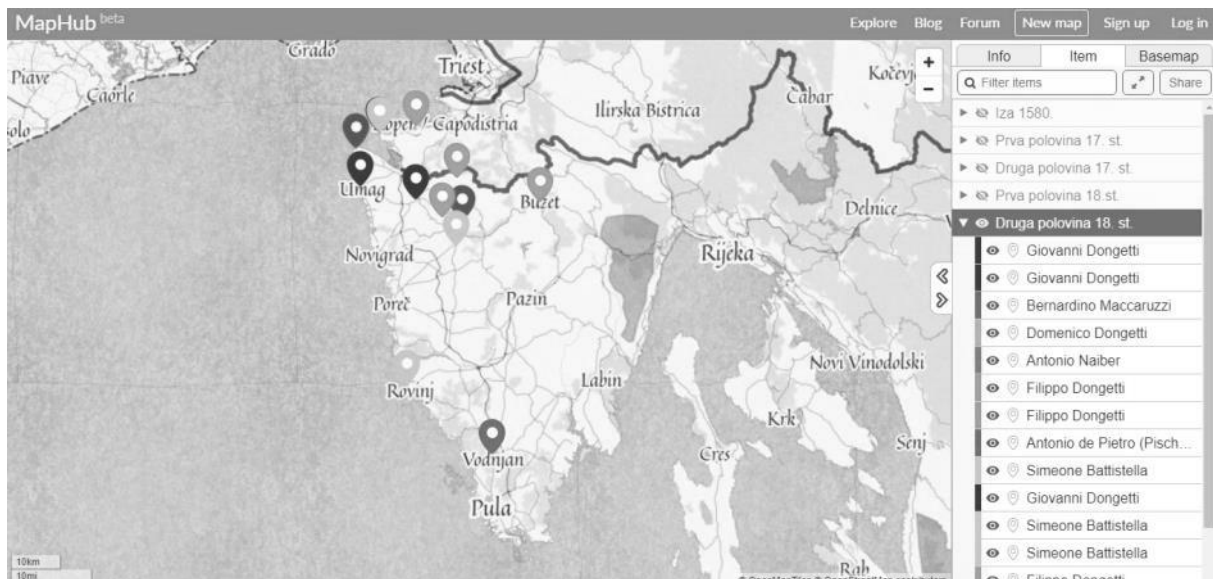
¹ SANJA CVETNIĆ, *Ikonoografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb: FF press, 2007., str. 167.

katolička obnova sa svim navedenim posljedicama, tako i onima koje se tiču sakralne arhitekture, potaknuta je upravo (i tek) dolaskom Valiera.

Prostorni kontekst, kako bi se dobila što oštija slika, usredotočuje se na mletačke posjede u Istri, pri čemu se valja prisjetiti kako to podrazumijeva i dio prostora današnje Slovenije i Italije, što do sada nije uvijek bilo uvažavano. S obzirom na veliki vremenski i prostorni raspon i različitu koncentraciju podataka u literaturi, treba upozoriti na moguću nenamjernu pristranost u odabiru istaknutijih graditelja, pa i u procjeni gustoće građevinske aktivnosti, no bez ponovljenog i opsežnog pročešljavanja arhivskih izvora ti su podatci jedino na što se je moguće osloniti.

S obzirom na jedan od glavnih ciljeva rada – isticanje djelatnosti arhitekata i majstora graditelja unutar prostornog i vremenskog konteksta – bilo je neophodno stvoriti vlastiti alat za istraživanje, kakav za područje Istre prethodno nije postojao. Tako je nastala interaktivna karta Istre s opusima arhitekata i graditelja djelatnih u promatranom razdoblju. Ona je poslužila kao alat za istraživanje, no ujedno predstavlja i rezultat mapiranja arhitektonske djelatnosti u promatranom razdoblju, budući da po prvi put vizualno prikazuje topografiju atribuiranih gradnji, odnosno opusa pojedinih graditelja u Istri. Tome je, kako bi se prikazala povećana koncentracija sakralne gradnje u razdoblju nakon Valierove vizitacije, pridružen i topografski prikaz graditeljskih intervencija u tom periodu. Na taj način karta omogućava jednostavnije snalaženje među podacima koje ovaj rad sistematizira i ponovno promišljanje o vezama među graditeljima na temelju tih podataka. Karta ima i potencijal za naknadno upisivanje novih rezultata istraživanja, a do tada može funkcionirati kao interaktivni katalog istarske arhitekture obuhvaćene ovim radom te poslužiti i u didaktičke svrhe. Zbog preglednosti cjeline su na karti odijeljenje strogo kronološki, što se razlikuje od podjele koju donosi ovaj rad, no to je neizbježna posljedica korištenja *online* dostupnih servisa koji dolaze s određenim ograničenjima. Rijetki unosi na karti koji su, kako bi se zadržao smisao sadržaja, kronološki smješteni u pogrešnu cjelinu označeni su drugom bojom. Kreiranje karte omogućeno je zahvaljujući platformi MapHub,² a ona je dostupna na poveznici <https://maphub.net/anja33/map>.

² <https://maphub.net/about> (29.4.2019.)

Slika 1: Interaktivna karta (snimka zaslona)

Vrijeme obnova

Odjeci apostolske vizitacije mletačke Istre 1580. u sakralnoj arhitekturi

U manje od godinu dana veronski je biskup Agostino Valier sa svojom svitom obišao istarske biskupije s ciljem provođenja odluka Tridentskog sabora u mletačkom dijelu Istre.³ Posjetio je Porečku, Pulsku, Novigradsku, Koparsku i Tršćansku biskupiju,⁴ a neki izvori tom popisu pribrajaju i Pićansku biskupiju,⁵ iako je ona pripadala prostoru Pazinske knežije, odnosno habsburške Istre. Obilazeći gradove i sela, Valier se u svojim bilješkama osvrtao na razne aspekte života lokalne zajednice, ali uvijek s mišlju o dosljednoj implementaciji tridentskih pravila. Time je naravno bila zahvaćena i sakralna arhitektura, no iz dostupnih transkripata⁶ moglo bi se zaključiti kako je Valier mnogo više pažnje posvetio opremi crkava, nego građevinama samim te kako je u svojim ocjenama bio vrlo umjeren, čak blag. Naravno, takva racionalnost proizlazi s jedne strane iz činjenice da je, uz neizostavnu dostojnost, misao vodilja novih pravila u sakralnoj arhitekturi bila prvenstveno praktičnost te da se očekivanja od novih (a pogotovo već postojećih) građevina nisu protezala na detalje mnogo veće od, primjerice, osvjetljenja i prozračnosti. S druge strane, pretpostavka je da je Valier bio svjestan mogućnosti većine lokalnih zajednica, koje su za crkvu vjerojatno ipak izdvajale razmjerno

³ MILENA JOKSIMOVIĆ, „Pula i njeni stanovnici u izvješću o vizitaciji biskupa Augustina Valiera Pulske biskupije 1580. godine“, u: *Istra u novom vijeku – Istria in the Modern Period*, Pula: Arheološki muzej Istre, 2017., str. 236.

⁴ ANA LAVRIČ, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986., str. 1.

⁵ JOKSIMOVIĆ (3), str. 238.

⁶ LAVRIČ (4)

mnogo. Ipak, promatrajući ono što je u istarskoj arhitekturi ostvareno nakon apostolske vizitacije 1580. godine, jasno je da vizitator nije propustio prigovoriti gdje je to smatrao potrebnim.

Već je iste godine zabilježeno nekoliko većih gradnji u Motovunu i okolici. Motovun je pripadao tadašnjoj Porečkoj biskupiji, koja je bila ujedno i prva na redu za vizitaciju. Ovdje treba naglasiti da, iako bi se moglo učiniti da neke datacije uistinu prate Valierov put po Istri i da su ranije izgrađene crkve na mjestima koja su bila vizitirana ranije, takav uzorak treba uzeti s oprezom. Naime, za većinu crkava poznata je samo jedna godina koja možda označava početak, a možda kraj gradnje. Uz to, Valier je u Istri boravio kratko, inicirajući popravke i novogradnje i nije imao utjecaja na to koliko je pojedinoj komuni trebalo da takav zahvat provede u djelo.

Nova **župna crkva sv. Stjepana u Motovunu** započeta je 1580. godine. Izgrađena je na mjestu stare crkve koju su porušili, a gradnja je dovršena 1614.⁷ Iako nam graditelj nije poznat, crkva je za ovo razdoblje uistinu „rijetko monumentalna novogradnja“.⁸ No, Motovun je i rijetko bogata komuna u Istri, koja je s obzirom na resurse šuma, koje su dale drvenu građu za mnoge mletačke lađe,⁹ mogla imati sasvim dovoljno sredstava da se upusti u ovakav projekt.

Novopodignuta crkva slijedi tradicionalnu formu trobrodne bazilike s izvorno otvorenim krovom¹⁰ i u Istri rijetko viđenim tipom pročelja, što teško možemo dovesti u vezu s poslijetridentskim zahtjevima u arhitekturi, koji među ostalim najčešće podrazumijevaju jedinstvo prostora, tlocrte u obliku križa i svođenje crkvenog broda. Uzor za motovunsku crkvu očito je bila Eufrazijeva bazilika u Poreču, uz određene razlike u obliku pročelja, apsida i svodu svetišta.¹¹ Naime, Eufrazijana nije samo središnja i najmonumentalnija crkva biskupije, ona je simbol kontinuiteta katoličanstva na tom prostoru. Ugledati se na Eufrazijanu u ovom je kontekstu najjača moguća poruka protureformacije. Uz to, lako je moguće da je i prethodna motovunska crkva bila sličnih karakteristika te da je naglasak na

⁷ VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb: IPU, 2004. str. 79.

⁸ KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 107.

⁹ <https://www.istrapedia.hr/hrv/334/motovunska-suma/istra-a-z/> (26.4.2019.)

¹⁰ HORVAT-LEVAJ (8), str. 107.

¹¹ Kao mogući uzori Sv. Stjepanu navode se uglavnom renesansna crkva Santa Maria Maggiore u Veneciji, za što nema čvršćih uporišta osim osnovnih karakteristika koje su rezultat vrlo općeg i čestog prostornog oblikovanja, te župna crkva u Labinu i Eufrazijeva bazilika. Crkva u Labinu doživjela je znatne preinake 1582. godine te nema prave slike o njevoj ranijoj fazi. MARKOVIĆ (7), str. 80., HORVAT-LEVAJ (8), str. 108., GUDELJ (14), str. 164.

kontinuitet time još i snažniji. Ono što još svakako vrijedi spomenuti jest da je, budući da su stropovi i prozori u zoni klerestorija motovunske crkve rezultat kasnije intervencije 18. stoljeća,¹² sličnost dviju crkava izvorno morala biti još i veća. Također, pilastre u zoni klerestorija nema niti jedna od crkava koje su mogle biti uzor motovunskoj, no imat će ih nešto kasnije druge crkve zapadne Istre pa je vjerojatno da su i oni naknadno dozidani.

Slika 2: Crkva sv. Stjepana, Motovun, interijer

Istom razdoblju pripada i popravak crkve sv. Tome u Puli. O tom zahvatu znamo da je obuhvaćao popravak, natkrivanje i obnovu uz očuvanje postojeće forme, a po prvi puta nam je poznato ime arhitekta, **Marca Taliamontea**, o kojemu zasad izostaju druge vijesti. Zanimljivo je da se sam Valier zalagao za obnovu ove crkve (iako je bila u jako lošem stanju) znajući da je ona bila prva pulska katedrala, te da je u ugovoru s Taliamonteom izričito navedeno kako je potrebno sačuvati postojeću formu.¹³ To je još jedan primjer svijesti o kontinuitetu i njegovom značaju, unatoč korijenitim promjenama unutar Crkve.

I labinska je **župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije** obnovljena i povećana nakon Valierove vizitacije, a natpis na pročelju intervenciju datira u 1582. godinu. Neki kasniji dokumenti labinske komune spominjući vizitaciju nagovještaju još direktniju poveznicu tih događaja.¹⁴ Crkva je, kao konkatedrala Pulske biskupije, bila od velikog značaja, stoga se na

¹² MARKOVIĆ (7), str. 79.

¹³ JOKSIMOVIĆ (3), str. 244.

¹⁴ JASENKA GUDELJ, „Arhitektura ranonovovjekovnog Labina: komuna, obitelji, radionice“, u: *1. Labinski kulturno-povijesni susreti, Zbornik radova sa znanstveno stručnoga skupa*, Labin: Grad Labin, 2017., str. 164.

obnovi nije štedjelo.¹⁵ Tome je doprinjela i investicija obitelji Schampiccio, kojoj je zauzvrat omogućen pristup crkvi izravno iz njihove susjedne palače. Obnovom je crkva u Labinu poprimila trobrodnu formu, a veličinom je izjednačena „gotovo s dimenzijama puljske katedrale“. Uz trobrodnu formu, crkvu je karakterizirala i kvalitetno klesana dekoracija i profilacije otvora, no kao posljedica mnogih kasnijih pregradnji velik je dio izvornih obilježja danas neprepoznatljiv.¹⁶ Ipak, može se zaključiti kako je u srži ove intervencije ponovno, osim želje za povećanjem, modernizacijom i uljepšavanjem crkvenog prostora, i ideja o očuvanju lokalnog identiteta, odnosno tradicije i veze s izvorištima kršćanstva u biskupiji. U tom smislu je i projekt za obnovu labinske crkve vjerojatno ostvaren u svjesnoj vezi s katedralom u Puli, odnosno njezinim oblicima, ili crkvom sv. Tome, neovisno o tome je li se Taliamonteova intervencija u tom trenutku već bila odvila ili je tek uslijedila kasnije.

Slika 3: Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Labin, unutrašnjost

Međutim, možda najveći odjek među građevinskim pothvatima u ovom razdoblju imala je pregradnja **župne crkve sv. Jurja u Piranu**. Riječ je o izvorno gotičkoj crkvi čiju je obnovu Valier predložio 1580., no zbog financijskih teškoća komune započeta je 1592. godine.¹⁷ Tada su se predsjednik graditeljskog odbora Nikola Petrenio Caldano i dvojica građana (Domenego Apollonio i Pietro Furegon, obojica sinovi majstora pa vjerojatno i sami majstori) uputili u

¹⁵ GUDELJ (14), str. 162.

¹⁶ GUDELJ (14), str. 164.

¹⁷ MOJCA GUČEK, „Izvirna lesena maketa župnijske cerkve Sv. Jurija v Piranu“, u: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana v fužinskem gradu v Ljubljani od 23. januarja do 23. februarja 2001.*, Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2001., str. 130.

Veneciju s planom gradnje svoda u koru i svetištu.¹⁸ Plan su im odobrili venecijanski inženjer Zanmaria Lazarini i tesar Bartholomeo Gallesi, uz nekoliko savjeta i preinaka: zidove je trebalo povisiti, učvrstiti željeznim gredama i rastvoriti polukružnim prozorima.¹⁹ Povišenjem zidova crkva je izgubila formu bazilike i postala dvoranska²⁰ (stupovi koji su dijelili brodove srušeni su), a nije poznato jesu li majstori doista ugradili poprečne željezne grede u brodu. Zanimljivost je što su graditelji savjet potražili u Veneciji, a i kako je to utjecalo ili moglo utjecati na njihove odluke. Primjerice, moguće je kako je njihova izvorna namjera bila obnoviti crkvu ponovno kao baziliku – što je prethodno već viđeno u Istri – a iz Venecije je stigao drugačiji naputak. Iako je teško reći je li naputak o povišenju zidova doista imao krajnju namjeru učiniti crkvu jedinstvenim prostorom, činjenica je da se ona na taj način odmaknula od naizgled tradicionalnije trobrodne bazilikalne forme i približila idealnoj poslijetridentskoj formi, ali na mletački način. Budući da je odbor za gradnju crkve svjesno tražio savjet venecijanskih graditelja, moguće je da su i od samog početka željeli prenijeti mletački model crkve u Piran, no koja god da im je bila prvotna namjera, takav im je razvoj događaja zasigurno bio prihvatljiv. Također, iako prijedlog o ojačavanju konstrukcije željeznim gredama ne predstavlja naročitu invenciju, ipak je zanimljivo pratiti gotovo slučajan (pojedinačni) prijenos tradicionalnih venecijanskih građevinskih načela na prostor Istre. No, radovi na crkvi sv. Jurja i okolnim građevinama time nisu završili.

Slika 4: Crkva sv. Jurja, Piran, unutrašnjost

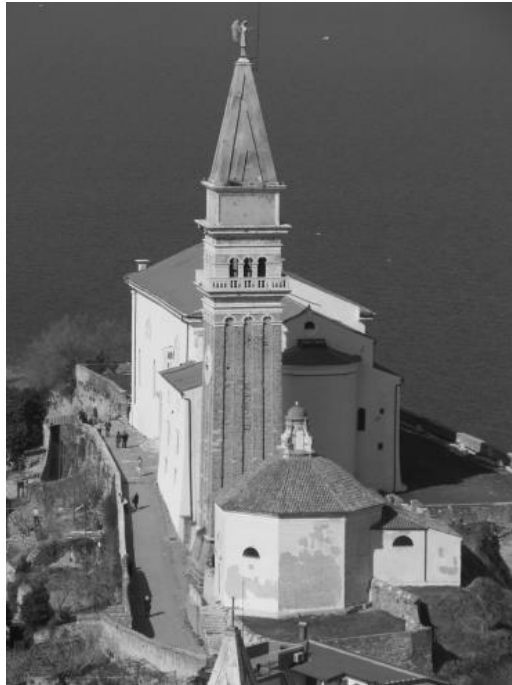
¹⁸ GUČEK (17), str. 130.

¹⁹ GUČEK (17), str. 134.

²⁰ GUČEK (17), str. 134.

Više građevinarski nego arhitektonski podvig gradnje podpornog zida na obali uz crkvu započet je 1600., a dovršen 1609. godine. Gradio ga je majstor **Bonfante Torre** uz pomoć Zorzija Pozze i Hierolema Matabona, a dovršenu konstrukciju pregledali su braća zidari Michiel i Zuanne Mathalon i Zanmaria iz Pirana. Treba spomenuti da je Hierolemo sin spomenutog zidara Michiela Mathalona (prezime je katkad zabilježeno kao Mathalon, katkad kao Matabon), a Zorzi sin nekog majstora Iacoma (Pozze).²¹ Bonfante Torre ostat će i dalje vezan uz piransko gradilište pa će o njemu još biti riječi kasnije.

Iste godine kad i podporni zid, započet je crkveni zvonik. Njegov je graditelj **Giacomo di Nodari**, sin majstora Francesca iz Kopra. Međutim, čini se kako Giacomo nije autor projekta, a poznato je i da su gotovi obrađeni kameni dijelovi spremni za ugradnju stigli iz neke druge radionice. Također, graditelj Giacomo prepustio je, izgleda, 1608. gradnju krovšta ponovno Bonfanteu Torreu, koji je tada morao intervenirati i u podnožje zvonika, koji je konačno dovršen 1612. godine. Zvonik je izgrađen po uzoru na zvonik venecijanskog Sv. Marka, dakle jednako kao i crkva u potpunosti slijedi metačke uzore i tipologiju. Dvije godine kasnije ponovno se spominju Bonfante i neki Baldissera, kojega se naziva zidarom, kako postavljaju zvona.²²

Slika 5: Kompleks crkve sv. Jurja sa zvonikom, Piran

²¹ MOJCA MARJANA KOVAČ, „Župnijska cerkev Sv. Jurija v Piranu. Nova odkritja o obnovi ali novogradnji med letoma 1580 in 1637“, u: *Annales, Series Historia et Sociologia*, Sv. 20., br. 2, Kopar: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010., str. 389.

²² KOVAČ (21), str. 390.

Ponovno na istoj crkvi, od 1601. do, pretpostavlja se, 1608. ili 1610. godine isti je majstor, **Bonfante Torre**, gradio pročelje.²³ Moguće je da edikula na pročelju nije izvorna, no i u tom slučaju njezin je autor vjerojatno isti, budući da je u svojstvu klesara nastavio opreмати crkvu do 1622. godine, samo što bi tada ona na pročelje dospjela tek u kasnijim stoljećima prilikom promjena u interijeru uzrokovanih dopremanjem novih orgulja.²⁴ Značaj pročelja je izniman jer je riječ o klasičnom pročelju raščlanjenom pilastrima na visokim postamentima i elaboriranom arhitektonskom dekoracijom (zabati, profilacije, kapiteli), čini se prvom takvom u Istri. Naravno, sjetimo li se ranijih crkava sv. Marije od Milosrđa u Bujama, župne crkve u Karojbi, ili čak mnogo jednostavnijeg Sv. Bassa u Koprju, primjetit ćemo različite stupnjeve sličnosti. No, baš s obzirom na ranije datacije, izostanak direktne veze s Venecijom, pretpostavljena manja ulaganja u navedene crkve te informacije o kasnijim pregradnjama, prilično je sigurno kako njihova pročelja nisu prethodila piranskom, već se, dapače, neke intervencije na njima protežu i prema 19. stoljeću.

Slika 6: Crkva sv. Jurja, Piran, pročelje

O samom graditelju Bonfanteu treba reći da je rođen u Veneciji, gdje se i formirao pa čak i bio aktivan na gradilištu Arsenala.²⁵ U Piranu je imao radionicu u kojoj su radila i njegova dva sina, Stefano i Girolamo, koji su također sudjelovali u opremanju crkve sv. Jurja, a kao

²³ KOVAČ (21), str. 390.

²⁴ KOVAČ (21), str. 392.

²⁵ KOVAČ (21), str. 398.

klesari su bili aktivni sve do četrdesetih godina 17. stoljeća.²⁶ Bez obzira na spomenute Bonfanteove građevinske zadatke, neki izvori ga navode kao kamenoresca.²⁷ Radionica Torre najranija je poznata radionica u mletačkoj Istri nakon Valierove vizitacije. Uz to, Bonfante Torre prvi je graditelj za kojeg je zabilježena činjenica da je formiran u Veneciji. Nažalost, radionicu za sada možemo vezati isključivo za navedene gradnje u Piranu, no s obzirom na njihovu važnost i opseg može se pretpostaviti kako je u to doba već bila na dobrom glasu u Istri.

Takve i slične novogradnje, pregradnje i popravke crkava možemo pratiti do otprilike 1615. godine. Četiri prethodno navedene svakako su među najvećima, no valja upozoriti i na one manje, koje zapravo ostvaruju gustoću sakralne gradnje koju nastojimo prikazati.

U neposrednoj blizini Motovuna, u Karojbi, godine 1580. na mjestu starije crkve²⁸ podignuta je crkva Svih Svetih. Riječ je o jednobrodnoj crkvi s jednim parom nasuprotnih plitkih kapela te zvonikom i sakristijom prislonjenima na začelje. U eksterijeru, izuzevši pročelje i bifore zvonika, nema značajnih stilskih akcenata. S obzirom na kasnije pregradnje²⁹ teško je datirati pojedine elemente i uspoređivati crkvu s drugim vremenski i prostorno bliskim primjerima. Pročelje, primjerice, klasično i vrlo skladno, zapravo paladijansko, nemoguće je datirati po analogiji, moguće je samo pretpostaviti da je riječ o jednom kasnom primjeru s obzirom na vrlo slobodno oblikovanje prozora. Ipak, riječ je o prilično velikoj novogradnji, najizglednije potaknutoj također Valierovom vizitacijom.

Istoj skupini možemo pribrojiti i crkvu sv. Vitala u Brigu kod Motovuna, odnosno Ritošinom Brigu. Crkva je također iz 1580. godine, podignuta na mjestu starije te je relativno velika, jednobrodna i jednostavna građevina, koja je, čini se, mnogo puta obnavljana s različitim ishodima, posljednji put u ovom stoljeću.³⁰ Zvonik je u odnosu na crkvu postavljen slično kao u Karojbi. Zanimljivost je dekoracija unutrašnjosti pilastrima i lezenama, no ona je zasigurno rezultat kasnije intervencije. Tražiti tipološke ili druge podudarnosti sa suvremenim gradnjama nije niti u fokusu ovog rada, ali vrijednost isticanja ove crkve je u tome što ju također možemo pridružiti valu gradnji nakon 1580. godine.

²⁶ KOVAČ (21), str. 386.

²⁷ METODA KEMPERL, LUKA VIDMAR, *Barok na Slovenskem*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014., str. 233.

²⁸ ANTONIO ALISI, *Istria: città minori*, Trieste: Ed. Italo Svevo, 1997., str. 32.

²⁹ <https://www.poistri.eu/2018/06/putopisi-po-istri-kamena-vas-karojba.html> (10.4.2019.)

³⁰ ALISI (28), str. 223.

Nakon najranijih građevinskih pothvata u okolici Motovuna 1580. bilježimo ih još mnogo, poput povećanja crkve Marije od Milosrđa u Bujama izvedenog između 1583. i 1586.³¹ (inače također velike, jednobrodne građevine, svetišta oblikovanog po prilici kao u crkvi na Ritošinom Brigu i klasičnog zabatnog pročelja – uz oprez u komparaciji s obzirom na kasnije intervencije), preuređenja Marije od Milosti u Rovinju 1584.,³² „restauriranja“ crkve sv. Agate i novigradskog groblja 1588.³³, „rekonstruiranja“ crkve sv. Antuna Opata u Rovinju 1596.³⁴, započete gradnje crkve sv. Lovre u Premanturi oko 1604. godine³⁵ ili obnove (crkve ili samostana) u Valdotri, grubo datirane u drugu polovicu 16. stoljeća.³⁶

Od preostalih novogradnji treba spomenuti još i izgradnju koparske crkve sv. Bassa 1593. godine (iako se ponegdje nailazi na podatak da je zapravo riječ o povećanju, a crkva će i kasnije doživjeti neke intervencije)³⁷ i, godinu dana kasnije, Sv. Nikole, također u Kopru.³⁸ Obje su crkve manjih dimenzija i jednobrodne te pokazuju određene sličnosti (pročelje, prozorski otvori), ali koje su uglavnom rezultat intervencija kasnijeg datuma. Također, 1595. gradi se nova crkva u Žbandaju (tada jednobrodna s pročelnim zvonikom u perimetru),³⁹ 1600. u Baderni⁴⁰ (izvorna je crkva danas gotovo neprepoznatljiva) i 1615. Madona od Traverse u Vodnjanu⁴¹ (velika, ali skromna franjevačka redovnička crkva s neobičnom preslicom, čiji samo prozorski otvori i rijetko prisutne profilacije odaju da nije srednjovjekovna). Uz to, iako nije novogradnja, značajna je i obnova katedrale u Novigradu, koja se prema nekim izvorima zbilja 1606. (prema većini svakako prije 1650.),⁴² a koja je obuhvaćala zapravo samo određene intervencije u interijeru. Na taj je način u biti zadržala izvornu formu, kao i neke prethodno spomenute crkve.

Ovime se može zaključiti prvo razdoblje pojačane graditeljske djelatnosti u Istri. Kako ne bismo stvorili krivu sliku, treba spomenuti da sakralne gradnje nisu jedini tip arhitekture zastupljen od 1580. do oko 1615. godine. Primjerice, u tom se razdoblju obnavlja i kaštel

³¹ ALISI (28), str. 28.

³² ALISI (28), str. 197.

³³ ALISI (28), str. 42.

³⁴ ALISI (28), str. 220.

³⁵ ALISI (28), str. 195.

³⁶ ALISI (28), str. 141.

³⁷ GIUSEPPE PAVANELLO, MARIA WALCHER, *Istria città maggiori : Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola : opere d'arte dal medioevo all'Ottocento*, Mariano del Friuli: Università degli Studi di Trieste; Edizioni della Laguna, 2001., str. 76.

³⁸ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 86.

³⁹ MARKOVIĆ (7), str. 92.

⁴⁰ ALISI (28), str. 130.

⁴¹ ALISI (28), str. 70.

⁴² ALISI (28), str. 42.

Grimani u Savičenti,⁴³ gradi se palača Belgramoni-Tacco u Kopru⁴⁴ i izvode se radovi na fortifikacijama u Labinu.⁴⁵ Međutim, iz prikupljenih podataka čini se kako su takvi pothvati ipak rjeđi naspram onih u sakralnoj arhitekturi. Uloga Valierove vizitacije uspješno je ostvarena, a komune su potaknute na obnovu svojih crkava ili pak gradnju novih. Ipak, ono što je izvedeno, bez obzira na prilično kratak vremenski interval i istovjetan cilj, ne može se tipološki svrstati u jednu zajedničku kategoriju. Komune su, ovisno o mogućnostima, uzore novim crkvama pronalazile ili u svojoj okolini, u crkvama prethodnicama, ili, rjeđe, u Veneciji, ili su naprosto gradile prostore koji su odgovarali namjeni, ali arhitektonskim se oblikovanjem nisu isticali. Međutim, čini se kako je svugdje bila prisutna svijest o nužnosti graditeljskih aktivnosti i primjerenom izgledu crkvenog prostora, što je Valierova zasluga. Posebno su zanimljivi slučajevi poput Motovuna, Pule i Labina koji, najvjerojatnije nalazeći uzore u ranokršćanskim katedralama svojih biskupija, zapravo interpretiraju zaključke Tridentskog sabora. S druge strane, graditelji Sv. Jurja u bogatome Piranu odlaze u Veneciju po savjet i graditelje. Dakle, strategije komuna su bile različite, no misao vodilja u osnovi je bila ista, potaknuta Valierovom vizitacijom. U ovom je ranom razdoblju poznato vrlo malo imena arhitekata i majstora graditelja, a s obzirom na brojnost i prostornu rasprostranjenost izvedenih gradnji te vremenom izmjenjenih izvornih formi, teško ih je međusobno povezati na bilo kojoj, osim na idejnoj razini.

Vojni inženjeri i Uskočki rat 1615.

Iako se, prema literaturi, utjecaj protureformacije u arhitekturi na prostoru (barem slovenskog dijela) Istre očituje do oko 1630. godine,⁴⁶ jedno je zatišje u sakralnoj gradnji primjetno i ranije i otprilike se poklapa s trajanjem Uskočkog rata, od 1615. do 1618. godine⁴⁷. Taj kratki period sam po sebi naizgled ne donosi ništa novo u istarsku arhitekturu, ali zamah po pitanju kvantitete kakav je u sakralnoj arhitekturi trajao od 1580. do 1615. ovdje se prekida i neće se obnoviti do kraja 17. stoljeća. To ne znači da poslijetridentske ideje u arhitekturi neće biti aktualne i kasnije, ali bi moglo značiti da je prvo razdoblje ciljane i opsežne katoličke obnove u arhitekturi za Istru završilo. Također, ponovno treba imati na umu kako situacija nije bila jednaka u cijeloj Istri, a napadi Uskoka događali su se povremeno i prije službenog početka rata.

⁴³ JASENKA GUDELJ, *Europska renesansa antičke Pule*, Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 293.

⁴⁴ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 95.

⁴⁵ GUDELJ (14), str. 153.

⁴⁶ NACE ŠUMI, „Razvoj arhitekture v 17. stoletju“, u: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana v fužinskem gradu v Ljubljani od 23. januarja do 23. februarja 2001.*, Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2001., str. 20.

⁴⁷ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2864> (12.4.2019.)

Tijekom Uskočkog rata nije poznato niti mnogo drugih gradnji, ali ponegdje je moguće primjetiti pojačanu brigu oko fortifikacija i druge vojne arhitekture i to prije, u vrijeme i netom po završetku rata. Primjerice, nove fortifikacije u Labinu datiraju se u 1617. godinu.⁴⁸ Nije poznato je li riječ o nekom produžetku radova iz razdoblja 1599.-1603.,⁴⁹ ali izgleda kako je pothvat u svakom slučaju potaknut napadom Uskoka te kako su tada izgrađene kružne kule.⁵⁰ Na drugom kraju granične linije Mletačke Republike u Istri, u Buzetu, nešto ranije započinje obnova rezidencije kapetana. Jedini podatak o izvođaču te intervencije jest da je riječ o „nekom venecijanskom inženjeru“.⁵¹ Radovi su trajali od 1612. do 1626.⁵² – rat ih je, moguće, zapravo usporio, ali sigurno i opravdao njihov nastavak i opseg. Osim toga, i u Buzetu su se odvijali radovi na fortifikacijama.⁵³ Također, iako je utvrda u Puli izgrađena tek desetljeće kasnije, grad i cijelu istarsku obalu još su 1619. obilazili inženjeri Francesco Tensini i Antonio Candido pod vodstvom Antonija Barbara te su navodno obojica predlagala rješenja za utvrdu.⁵⁴ Izgleda da je otprilike u isto vrijeme radi istog zadatka pozvan i Iseppo Cavriolo iz Palmanove.⁵⁵ Ti su nacrti, očito, izgubljeni, no prisutnost venecijanskih inženjera u Istri ostaje kao činjenica i najava budućih gradnji.

To se naročito odnosi na početak radova na istoj utvrdi, onoj pulskoj. Kao što je spomenuto, radovi su planirani još i ranije, po završetku Uskočkog rata, odnosno početkom Tridesetogodišnjeg rata, koji je snažnije zaprijetio obalnim gradovima.⁵⁶ No tek 1629. vezano uz gradnju utvrde u Pulu stiže grof i vojni inženjer Marc'Antonio Poiana (na drugom mjestu Marcantonio Pugliana⁵⁷) te postaje glavni intendant tvrđave.⁵⁸ Njezina gradnja započinje 1630. po projektu Tulužanina, također vojnog inženjera i graditelja utvrda, **Antoinea De Villa**.⁵⁹ Zanimljivost je da su već 1630. (što je ujedno i dokaz da gradnja nije započela kasnije, iako se može naići na tu dvojbu⁶⁰) podignuta dva bastiona od kojih je svaki dobio ime

⁴⁸ ALISI (28), str. 19.

⁴⁹ GUDELJ (14), str. 153.

⁵⁰ <http://www.labin.hr/labinske-znamenitosti-gradske-zidine-i-vrata> (12.4.2019.)

⁵¹ HORVAT-LEVAJ (8), str. 464.

⁵² DUNJA FRANKOL, „Arhitektura 17. i 18. stoljeća u Buzetu“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984., str. 213.

⁵³ FRANKOL (52), str. 215.

⁵⁴ ANDREJ ŽMEGAČ, „Ingegnero francese“: De Villeova pulska utvrda“, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb: IPU, 2010., str. 552.

⁵⁵ ŽMEGAČ (54), str. 553.

⁵⁶ BERNARDO BENUSSI, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula: ZN „Žakan Juri“, 2002., str. 380.

⁵⁷ MISLAV BERTOŠA, *Istra u doba Venecije*, Pula: ZN „Žakan Juri“, 1995., str. 433.

⁵⁸ BERTOŠA (57), str. 420.

⁵⁹ <https://www.istrapedia.hr/hrv/578/de-ville-antoine/istra-a-z/> (15.4.2019.)

⁶⁰ <https://www.istrapedia.hr/hrv/578/de-ville-antoine/istra-a-z/> (15.4.2019.)

po jednom od dvojice inženjera,⁶¹ a utvrda je već iduće godine bila u stanju pripravnosti.⁶² Utvrda je, inače, vrlo dobar primjer fortifikacijske arhitekture, bila je „u stanju da odbije svaki napad i podnese svaku opsadu“.⁶³ Zvezdastog oblika s bastionima, na odličnom položaju na vrhu brda, u gradu značajnog strateškog smještaja te prirodno zaštićene luke, bila je na ponos kako graditelju, tako i svima uključenima u obranu Pule. Radovi su, međutim, obustavljeni, a De Ville definitivno napušta grad 1638. godine.⁶⁴ Senat 1646. šalje još trojicu inženjera (Gori, De Mesnier, Santa Colombo) radi nastavka zaustavljenih radova,⁶⁵ a oni su dovršeni dvije godine kasnije.⁶⁶ Odabir francuskog graditelja u razdoblju mletačke vlasti iznimka je ne samo za Istru, već i za cijelu jadransku obalu. No, zanimljivo, De Ville je prethodno (1630.) proveo analizu vezanu uz gradnju utvrde u Splitu,⁶⁷ stoga je očito Republika ipak računala na njegov angažman na više utvrda na Jadranu. Ipak, u Istru se inženjer nije nikada vratio i pulska utvrda ostala je jedino njegovo zabilježeno djelo. Iako je sasvim jasno kako je gradnja utvrde prilično zahtjevan pothvat, ovaj primjer pokazuje kako je čak i sama Republika sporo djelovala po pitanju realizacije velikih projekata u Istri u 17. stoljeću. To je, vjerojatno, bila posljedica opterećenosti ratovanjem i drugim brigama te nedostatka opsežnijeg i pravovremenog planiranja koje je rezultiralo prvo odgađanjem početka gradnje, a zatim i njezinim dugim trajanjem.

Slika 7: Mletačka utvrda, Pula

⁶¹ BERTOŠA (57), str. 433.

⁶² BENUSSI (56), str. 384.

⁶³ BENUSSI (56), str. 381.

⁶⁴ BERTOŠA (57), str. 448.

⁶⁵ BERTOŠA (57), str. 448.

⁶⁶ BENUSSI (56) str. 384.

⁶⁷ SNJEŽANA PEROJEVIĆ, „Tvrđava Gripe u Splitu. Izgradnja od 1647. do 1682. godine“, u: *Prostor: časopis za arhitekturu i urbanizam*, Sv. 21., br. 1, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013., str. 5.

Obnova gradova i lokalni majstori

Istarske su se komune, čini se, nakon rata postupno oporavljale, bez obzira na gospodarske, demografske i javnozdravstvene probleme,⁶⁸ koji su zapravo obilježili čitavo razdoblje mletačke vlasti. S tim su oporavkom stigle i novogradnje i intervencije u starija zdanja, no kapitalnih je projekata ustvari bilo malo. Upravo ti, veći projekti, kada su i započeti, uglavnom su se protezali na nekoliko desetaka godina gradnje. Manjih projekata je, s druge strane, bilo mnogo više. Pojedine komune poput Buzeta oporavile su se vrlo dobro⁶⁹ i to se može iščitati i iz učestalosti i ipak nešto zamjetnije veličine projekata. Zanimljivo, tome se naizgled ponovno pridružuje i Labin. No, je li to statistička varka, posljedica obnove pograničnih gradova najizloženijih ratnim štetama, ili uistinu popratna pojava bogaćenja komuna ostaje tek vidjeti.

U kontekstu poznatih nam arhitekata i graditelja, činjenica je da takvih podataka u razdoblju nakon Uskočkog rata ima nešto više nego u prethodnima. Oni su često prisutni u vezi s većim projektima, što ne iznenađuje. No, uz njih su prepoznate i neke nove lokalne radionice, odnosno majstori, i to na vrlo skromnim zadacima. Iz tog razloga neki od njih bit će i ovdje pobrojani, ali s obzirom na namjeru rada, fokus će i u nastavku biti na većim i atribuiranim graditeljskim pothvatima.

Upravo u Labinu dvadesetih godina 17. stoljeća djeluje lokalni majstor kamenar **Giovanni Pietro**. Godine 1621. izgradio je lopicu bratovštinske crkve Uznesenja Marijina,⁷⁰ jednako kao i ugaone balkone te dvorišni trijem palače Scampicchio, koje je izveo surađujući s nekim Giacomom iz Venecije 1628. godine.⁷¹ Giovanni Pietro moguće je autor još nekih dijelova labinske arhitekture, poput gradske lože (intervencija u „nekoj od faza popravaka“⁷²) te lopice kapele sv. Marije Magdalene iz druge četvrtine stoljeća.⁷³ Iako je riječ uglavnom o jednostavnijim građevinskim zadacima, treba primjetiti specijaliziranost majstora za taj tip gradnje i značajnu lokalnu zastupljenost njegovih ostvarenja.

⁶⁸ BERTOŠA (57), str. 22.

⁶⁹ FRANKOL (52), str. 213.

⁷⁰ GUDELJ (14), str. 179.

⁷¹ GUDELJ (14), str. 170.

⁷² GUDELJ (14), str. 159.

⁷³ GUDELJ (14), str. 172.

U Labinu će, inače, do kraja stoljeća biti provedena još i rekonstrukcija zvonika,⁷⁴ gradnja novih gradskih vrata (različite datacije ili, manje vjerojatno, dvoja vrata)⁷⁵ i gradnja palače Franković-Vlačić.⁷⁶

U Buzetu je nakon Uskočkog rata također ponešto pojačan intenzitet gradnje, i to na sličnim projektima. Osim što je nastavljena gradnja već spomenute kapetanove palače, 1629. godine izgrađena je palača Verzi,⁷⁷ od 1651. do 1653. podignuta je nova crkva sv. Vida na groblju,⁷⁸ 1658. izgrađen je reprezentativan prilaz Malim gradskim vratima⁷⁹ te je 1669. moderniziran južni bedem grada.⁸⁰ Iako nisu poznati graditelji ni jednog od navedenih djela, treba spomenuti kako se, neočekivano, „novi senzibilitet“⁸¹ graditelja možda najbolje očituje upravo u izgradnji prilaza, odnosno „rampe i belvedera“⁸² do Malih vrata. Dakle, nije riječ više samo o kontroliranom uskom grlu ulaza u grad, koje iako može biti umjetnički oblikovano, ipak ne odmiče puno od svog primarnog, strogog karaktera, već o gotovo urbanističkoj intervenciji, nadahnutoj okolnim pejzažem. I crkva sv. Vida ciljano je preuzela neuobičajenu ulogu lapidarija, kada su po nalogu kapetana Grimanija u njezine zidove uzidani stari komadi kamene plastike.⁸³ Ovakve se intervencije mogu promatrati upravo kao težnja za ukrasom u javnom prostoru grada, odnosno uljepšavanjem u najširem interesu zajednice, što je tada još uvijek bilo u dosegu rijetkih komuna u Istri (izuzetan je primjer, recimo, bogato dekorirana cisterna u Kopru, djelo nepoznatog venecijanskog majstora iz 1666.⁸⁴).

⁷⁴ ALISI (28), str. 19.

⁷⁵ ALISI (28), str. 19., HORVAT-LEVAJ (8), str. 465.

⁷⁶ HORVAT-LEVAJ (8), str. 465.

⁷⁷ FRANKOL (52), str. 216.

⁷⁸ MIRJANA PERŠIĆ, „Crkvena umjetnost u Buzetu“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984., str. 201.

⁷⁹ FRANKOL (52), str. 214.

⁸⁰ FRANKOL (52), str. 213.

⁸¹ FRANKOL (52), str. 214.

⁸² ĐURĐICA CVITANOVIĆ, „Renesansna jezgra Buzeta“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984., str. 223.

⁸³ PERŠIĆ (78), str. 201.

⁸⁴ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 94.

Slika 8: „Belvedere“, Buzet

U Vodnjanu se u prvoj četvrtini 17. stoljeća poduzima još jedan pothvat u sakralnoj arhitekturi koji vrijedi spomenuti, iako za sada nije atribuiran. Naime, Vodnjan je u razdoblju Valierove vizitacije prepoznat kao jedan od gradova gdje je bilo prisutno jače reformatorsko djelovanje,⁸⁵ a prva novoizgrađena crkva nakon apostolskog pohoda podignuta je tek 1615. godine – riječ je o već spomenutoj redovničkoj crkvi sv. Marije Traverse. No, Vodnjan je u kontekstu južne Istre bio dobro razvijen grad, a posebno se isticao po tome što su ga uglavnom poštedjele epidemije kuge.⁸⁶

Godine 1620. ili 1630. godine započeta je, dakle, gradnja crkve sv. Marije od Karmela, posvećene tek 1664. godine.⁸⁷ Nažalost, o izvornom izgledu crkve (pogotovo interijera) malo je toga poznato, ali riječ je o kvalitetnoj gradnji koja se može svrstati među malobrojnu istaknutiju lokalnu arhitekturu nakon Uskočkog rata. Pogotovo ju je zanimljivo promotriti upravo u tom suženom, lokalnom prostornom kontekstu. Zapravo, moguće je uočiti određene sličnosti s obližnjom crkvom Marije Traverse. Osim u „pomno oblikovanim klesancima“⁸⁸ kojima su obje građene, podudarnost je vidljiva i u oblikovanju pročelja (redovnička je crkva

⁸⁵ BENUSSI (56), str. 369.

⁸⁶ <https://www.istrapedia.hr/hrv/1362/vodnjan/istra-a-z/> (29.4.2019.)

⁸⁷ MARKOVIĆ (7), str. 29.

⁸⁸ MARKOVIĆ (7), str. 207.

ipak skromnija u svim aspektima pa tako i u ovom) te izvornih prozorskih otvora, budući da su polukružni prozori na Mariji od Karmela naknadno zazidani i zamijenjeni.⁸⁹ Iako se može pročitati da su polukružni prozori na Mariji od Karmela prvi takvi u Istri,⁹⁰ treba se sjetiti prvenstveno Sv. Jurja u Piranu, a zatim ponovno Marije Traverse. Čak i da su prozori na Mariji Traverse naknadni, ipak se može sugerirati povezanost dviju crkava. Nadalje, zanemarimo li na trenutak kapele,⁹¹ crkve su i tlocrtima veoma slične. Jednostavnost u oblikovanju profilacija, pogotovo u interijeru gdje su one (izvorne) vezane isključivo uz lučne otvore i trake u kapelama, odnosno apsidi, mogla bi se također pridodati argumentaciji. Konačno treba imati na umu da su obje crkve doživjele kasnije promjene, a Marija Traversa je, dapače, desakralizirana. Ipak, nasuprot svemu do sada nabrojanome, trebalo bi osvijestiti kako je u osnovi jedina kontekstualna veza dviju crkava njihova prostorna i vremenska blizina. Na temelju toga ne može se zaključivati o autorstvu nad njima ili nekoj drugoj vezi dviju crkava, ali može se otvoriti to pitanje, kao alternativa dosadašnjem tipološkom pristupu. U svakom slučaju obje su crkve neizostavne u kontekstu lokalno važnih pothvata.

Slika 9: Crkva sv. Marije od Karmela, Vodnjan

⁸⁹ MARKOVIĆ (7), str. 33.

⁹⁰ MARKOVIĆ (7), str. 206.

⁹¹ Crkva Marije od Karmela u literaturi je svrstana među tip crkava s parom kapela, odnosno patuljastim transeptom, no ta je tipologija utemeljena isključivo s obzirom na kapele koje su u različitim okolnostima prigradivane crkvama. U ostalim karakteristikama crkve se međusobno značajno razlikuju. MARKOVIĆ (7), str. 29.

Slika 10: Crkva sv. Marije Traverse, okolica Vodnjana

Uz Giovannija Pietra u Labinu, u 17. nam je stoljeću poznat još jedan istarski majstor zaslužan za djela sličnog karaktera, u smislu preklapanja klesarskog i graditeljskog zanata. Klesao je opremu za crkve, gradio grobljanske zidove s ulazima (odnosno stupcima uz ogradu koji ističu i dekoriraju ulaz; „portonima“), ali i „izgradio i dogradio više crkava“.⁹² Riječ je o majstoru imena **Anže Felicijan (Anse Felician) Stariji**. Njegova je djelatnost zabilježena u unutrašnjosti današnje slovenske pokrajine Primorske od oko 1659. godine. O majstoru je poznato i ponešto biografskih podataka. Anže Felicijan Stariji podrijetlom je iz Rodika, rođen je prije 1620., a umro oko 1680. godine.⁹³ Prisutan je na gradilištima u široj okolini, pa se može pretpostaviti kako je djelovao i izvan granica Mletačke Republike. Pripisuju mu se djela datirana do 1671. godine, a neka od reprezentativnijih su prezbiterij i portal crkve sv. Petra u Klancu 1659. i 1670., ograda groblja crkve sv. Trojice u Rodiku 1667.⁹⁴ i crkva Marije Snežne na Gradišci pri Črnotičah oko 1663., koja je ujedno procjenjena kao Felicijanov najzahtjevniji projekt.⁹⁵ Većina radova atribuirana je na temelju potpisa samog majstora, a zanimljiv je slučaj crkve sv. Elije u mjestu Mihele, gdje je iznimno potpisan kao Joanes Felician.⁹⁶

⁹² <http://www.istrapedia.hr/hrv/2949/felicijan-anze-st/istra-a-z/> (14.4.2019.)

⁹³ <http://www.istrapedia.hr/hrv/2949/felicijan-anze-st/istra-a-z/> (14.4.2019.)

⁹⁴ DAŠA PAHOR, „Mojster Anže Felicijan in arhitektura 17. stoletja med Brkini, Krasom in Istro“, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, Sv. 40., br. 40, Ljubljana: SUZD, 2004., str. 143.

⁹⁵ PAHOR (94), str. 129.

⁹⁶ PAHOR (94), str. 130.

Slika 11: Portoni majstora Felicijana Starijeg, Rodik

Felicijana Starijeg je naslijedio sin i imenjак **Anže Felicijan Mladi**, zvan i Felician di Rodich.⁹⁷ I on je rođen u Rodiku, gdje je 1718. i umro,⁹⁸ a u svoj je opus redom uvrstio portone, portale i manje crkve, jednako kao i otac. Atribuiranih radova Felicijana Mlađeg je također relativno mnogo, a za primjer bi se mogli istaknuti portoni u Črnom Kalu iz 1680., portal crkve Sv. Trojice u Kroglju (Crogole) iz 1682. te crkva sv. Andreja i zvonik nad Dolinom, koji su građeni 1682. i 1683. godine, a kasnije porušeni.⁹⁹

Za oba navedena majstora smatra se da su jako dugo ostali vjerni starijoj (gotičkoj) tradiciji gradnje.¹⁰⁰ Ta je misao izvedena iz promatranja svodova koje su gradili u crkvama, pretežito mrežastih, razvedenih svodova, doista u maniri istarske gotičke sakralne arhitekture. No, portali i portoni ipak predstavljaju odmak od te tradicije. Treba spomenuti kako je otac očigledno bio vještiji klesar u odnosu na sina, ali kod obojice se može uočiti tendencija eksperimentiranja s „modernijim“ dekorativnim elementima. Ideja prekinutog zabata, volute (kapitela, ali i uz rubove stupaca), motivi poput astragala – sve je, iako skromno oblikovano i nerijetko u cjelinu uklopljeno protivno logici klasičnog reda, zapravo hrabar iskorak naspram spomenutih svodova. No, kao što sugerira i Nace Šumi pozicioniranjem Felicijanovih portona kraj srodnih primjera iz Podnanosa i Slavine u katalogu slovenske arhitekture 17. stoljeća,¹⁰¹ slična je umjetnička praksa prisutna dublje u unutrašnjosti današnje Slovenije. Znajući da su Felicijani svoju djelatnost primarno širili prema unutrašnjosti, ne čudi što se pojedine

⁹⁷ PAHOR (94), str. 149.

⁹⁸ <http://istrapedia.hr/hrv/2949/felicijan-anze-st/istra-a-z/> (14.4.2019.)

⁹⁹ PAHOR (94), str. 149.

¹⁰⁰ PAHOR (94), str. 150.

¹⁰¹ ŠUMI (46), str. 77.

karakteristike tih primjera podudaraju. S obzirom na vještinu izvedbe i ostatak opusa radionice majstora Felicijana, pretpostavka je da je poticaj takvom oblikovanju stigao sa sjevera u Rodik, a ne obratno.

Slika 12: Portoni majstora Felicijana Mlađeg, Črni Kal

Graditelji i oblikovanje zvonika

Još uvijek duboko u 17. stoljeću pažnju plijeni fenomen gradnje i preoblikovanja zvonika. On se najbolje očituje u izgradnji monumentalnog rovinjskog zvonika sredinom stoljeća, ali povremeno se pojavljuje i u manjim sredinama. Ta pojava nipošto nije specifična samo za 17. stoljeće, ali s obzirom na nešto veći broj dokumentiranih pothvata, prikladno je ovdje se osvrnuti i na nju.

Gradnja zvonika crkve sv. Eufemije u Rovinju ujedno je primjer velike, skupe i dugotrajne gradnje, kvalitetne arhitekture koja se ugledala na Veneciju i primjer građevinskog pothvata kakav su, dakle, poduzimale mnoge istarske komune, samo u mjerilima i kvalitetom prilagođenima svojim mogućnostima. Treba reći kako je arhitektura zvonika, iako estetski često slabije vrednovana ili čak slabije zamijećena, simbolički i konstrukcijski neupitne vrijednosti, stoga bi ju bilo neopravdano izostaviti. Uostalom, uz rovinjski zvonik vezano je djelovanje čak četvorice arhitekata u Istri. Najprije je 1650. godine iz Poreča, gdje se nalazio,¹⁰² u Rovinj pozvan arhitekt **Alessandro Manopola** te je godinu dana kasnije

¹⁰² <https://www.istrapedia.hr/hrv/3268/manopola-alessandro/istra-a-z/> (16.4.2019.)

predstavio projekt za zvonik crkve sv. Eufemije.¹⁰³ Tri godine nakon Manopolinog projekta, godine 1654. započela je gradnja zvonika, a prvi voditelj gradnje bio je luganski arhitekt **Antonio Fassola**.¹⁰⁴ Radove na zvoniku od Fassole je 1668. preuzeo **Antonio Man**, arhitekt za kojeg se navodi da je iz Milana,¹⁰⁵ a dovršio ih je tek 1680. godine **Cristoforo Ballan (Balan)**.¹⁰⁶

Slika 13: Zvonik crkve sv. Eufemije, Rovinj

Rovinjki je zvonik nastao po uzoru na onog crkve sv. Marka u Veneciji, pri čemu je, uz redukciju pojedinih elemenata, zajedno s onim ranijim u Piranu, možda najdoslovnije prenesen predložak zvonika duždeve kapele u Istri. O samim arhitektima nažalost ne znamo mnogo, iako je naizgled neobično što su čak dvojica „milanskih“ arhitekata (arhitekti s područja lombardskih jezera često se navode kao milanski, jer pripadaju Milanskoj nadbiskupiji, pa se isto može pročitati i za Fassolu¹⁰⁷) radila po venecijanskom predlošku na venecijanskom teritoriju. No, graditelji s lombardskih jezera prisutni su često i na mnogim

¹⁰³ RADMILA MATEJČIĆ, „Barok u Istri i Hrvatskom primorju“, u: Radmila Matejčić, Anđela Horvat, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982., str. 437.

¹⁰⁴ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3268/manopola-alessandro/istra-a-z/> (16.4.2019.)

¹⁰⁵ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3268/manopola-alessandro/istra-a-z/> (16.4.2019.)

¹⁰⁶ MATEJČIĆ (103), str. 437.

¹⁰⁷ MATEJČIĆ (103), str. 437.

mletačkim posjedima kao privremeni radnici, a dio njih je, kao što ćemo vidjeti i na kasnijim primjerima, čak i doselio na područja susjedna mletačkoj Istri u velikom valu sredinom 17. stoljeća.¹⁰⁸ Nastanivši se tamo, djelovali su i na području Istre pod mletačkom vlasti i surađivali s venecijanskim majstorima, stoga angažman navedenih arhitekata u gradnji rovinjskog zvonika ne treba čuditi. Nažalost nije moguće pratiti konkretni tijek događaja koji je bilo kojeg od ovih arhitekata doveo u Istru, kao niti njihovu tamošnju djelatnost, osim gradnje navedenog zvonika. Pogotovo bi bilo zanimljivo ustanoviti gdje je sve bio i radio sam projektant zvonika Alessandro Manopola, za kojega za sada na temelju literature možemo jedino tvrditi kako je boravio u Poreču i Rovinju, i s obzirom na izvrsnost projekta – posjetio i Veneciju. Naime, već spomenuti piranski zvonik, iako naočigled inspiriran venecijanskim, zapravo mu je manje sličan od rovinjskog.

Drugi istarski zvonici 17. stoljeća također su građeni po uzoru ili na zvonik Sv. Marka ili na zvonik bazilike u Akvileji.¹⁰⁹ Pronalaženje uzora u zvoniku crkve sv. Marka nije teško shvatiti, ali treba uzeti u obzir kako nisu svi zvonici tog tipa izravno preuzimali venecijanski predložak, kao što je to slučaj sa zvonikom u Rovinju. Dobar primjer je zvonik crkve sv. Marije od Milosrđa u Bujama dovršen 1654. godine,¹¹⁰ koji je s obzirom na karakteristike (podnožja, razmještaja otvora, smještaja sata, krova) vjerojatnije građen po uzoru na bliži piranski, nego direktno na venecijanski zvonik. Akvilejski tip smatra se starijim, iako se javlja čak i tijekom 18. stoljeća.¹¹¹ Primjeri zabilježeni u 17. stoljeću na prostoru mletačke Istre su rekonstrukcija zvonika u Labinu 1623.¹¹² i preoblikovanje vrha zvonika katedrale u Koprnu 1664. godine.¹¹³ Ta se pojava može smatrati održavanjem druge graditeljske tradicije, no ona više vjerojatno nije imala nikakvu simboličku poveznicu s Akvilejom, već ponovno s kontinuitetom življenja i stvaranja na prostoru Istre. Također, u 17. st. u tijeku je i gradnja zvonika katedrale u Puli, započetog oko 1689., a dovršenog 1707. godine.¹¹⁴ Na njemu se vide obilježja reduciranog venecijanskog tipa, a najočitije odudara zaključak zvonika plitkim četveroslivnim krovom. Gradnja u središtu biskupije te inicirana od biskupa očekivano bi bila vještije izvedena, a što je utjecalo na konačno oblikovanje zvonika nije poznato.

¹⁰⁸ IGOR SAPAČ, „Biografije arhitekta 18. stoljeća na Slovenskem“, u: *Arhitektura 18. stoljeća na Slovenskem: obdobje zrelega baroka*, Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 2007, str. 240.

¹⁰⁹ HORVAT-LEVAJ (8), str. 113.

¹¹⁰ ALISI (28), str. 27.

¹¹¹ HORVAT-LEVAJ (8), str. 113.

¹¹² ALISI (28), str. 19.

¹¹³ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 37.

¹¹⁴ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 272.

Slika 14: Zvonik crkve Marije od Milosrđa, Buje

Slika 15: Zvonik katedrale, Kopar

Posljednje stoljeće mletačke vlasti

Tijekom 18. stoljeća mnogo su češće zabilježena imena arhitekata i graditelja te nam je poznat veći broj opsežnijih i kvalitetnijih pregradnji i novogradnji, pa se može reći da arhitektura u mletačkoj Istri doživljava uzlet. On je popraćen inovacijama, prisutnošću slavijih venecijanskih i obrazovanih domaćih arhitekata, i posljedično primjenom mnogo elaboriranijeg arhitektonskog rječnika.

Drugi val posjeta venecijanskih inženjera: rat za španjolsko nasljeđe

Prije nego li se osvrnemo na druge značajne graditelje, potrebno je spomenuti još jedan događaj koji je početkom 18. stoljeća obilježio kraći period u kronologiji istarske povijesti i arhitekture. Sljedeće su gradnje zanimljive iz razloga što ih povezuju zbivanja zajednička različitim dijelovima poluotoka, što može pomoći pri kontekstualizaciji, ali nije argument za

njihovu direktnu vezu u smislu arhitektonskih karakteristika ili angažmana određenog graditelja.

Period od oko 1702. do 1704. godine obilježila je, naime, ratna opasnost koja je zaprijetila svim lukama u Istri. Riječ je bila o ratu za španjolsko nasljeđe u kojem je Venecija nastojala ostati neutralna,¹¹⁵ ali nije uspjela niti spriječiti štetu niti odagnati opravdani strah svojih posada i luka na Jadranu. Zato je Republika 1701. godine uputila grofa Giovannija Battistu Polceniga da ustanovi kakva je obrambena spremnost pojedinih istarskih gradova. Tada je donesena odluka o jačanju koparske utvrde. Nakon još nekolicine sukoba, od kojih se jedan odigrao u porečkoj luci, kapetanu Zaljeva naloženo je da se pobrine i oko ostalih luka (Rovinja, Poreča, Milje, Pirana), a naročito Pule.¹¹⁶ Tada su „u paničnoj žurbi“ nastavljeni radovi na pulskoj utvrdi (onoj kopненоj, a i na Svetom Andriji) pod vodstvom vojnog inženjera **Binarda**.¹¹⁷ Iako su, dakle, zabilježene intervencije na samo dvije utvrde, Kopru i Puli, i iako se o njihovom opsegu ne zna gotovo ništa, može se primjetiti kako je Venecija ponovno uslijed neposredne opasnosti pokazala kratkotrajnu brigu za fortifikacije u Istri. Također, ova je kratka povijesna epizoda (opasnost je naglo prošla zahvaljujući nepredviđenim događajima u Njemačkoj¹¹⁸) još jednom potvrdila važnost pulske luke i utvrde, a u kontekstu poznatih graditelja, iznjedrila još jedno ime koje možda možemo vezati uz gradnju ili obnovu utvrda u Istri.

Mletački i furlanski graditelji i kapitalne sakralne gradnje u Istri u 18. stoljeću

Katedrala u Kopru

Kada je riječ o katedrali u Kopru, riječ je zapravo o projektu obnove i povećanja katedrale, tada trobrodne romaničke bazilike. Nacrt za njezinu obnovu naručen je još 1690. godine, pri čemu su mjerenje, nacrti i putni troškovi plaćeni nekom *protu* **Francescu iz Venecije**, možda venecijanskom arhitektu Francescu Cominu, koji je tada očito posjetio Kopar. Namjera je bila izgraditi upisani transept i dublji kor s apsidom te prigraditi sakristiju uz južni zid svetišta.¹¹⁹ Postoji mogućnost da je od početka planirana rekonstrukcija cijele crkve, no pretpostavlja se da bi ona tada ostala bazilika.¹²⁰

¹¹⁵ BENUSSI (56), str. 403.

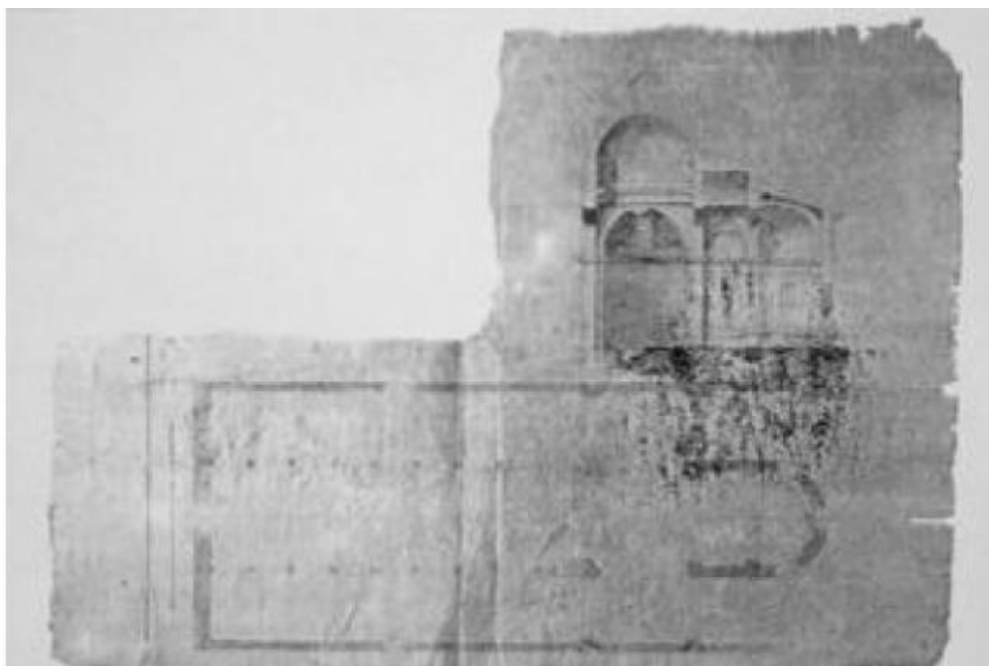
¹¹⁶ BENUSSI (56), str. 404.

¹¹⁷ BERTOŠA (57), str. 445.

¹¹⁸ BENUSSI (56), str. 405.

¹¹⁹ HELENA SERAŽIN, „Massarijeva prenova kopske stolnice“, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, Sv. 40., br. 40, 2004., str. 180.

¹²⁰ SERAŽIN (119), str. 181.

Slika 16: Nacrt arhitekta Francesca za koparsku katedralu

Gradnja započinje početkom 18. stoljeća po ponešto izmjenjenom nacrtu, a gradnju vodi furlanski *proto* **Bernardino Martinuzzi** (službeno od 1699. do 1735.) s radionicom.¹²¹ Moguće je kako je dio iste radionice bio i Carlo Martinuzzi, inače podrijetlom također furlanski majstor,¹²² no čije je djelovanje uglavnom bilo raspršeno po nekolicini današnjih slovenskih pokrajina u unutrašnjosti zemlje. S obzirom na gustoću i značaj Carlovih ostalih ostvarenja, teško je zamisliti kako je istovremeno radio i u Kopru, odnosno ako i jest, zašto on sam nije bio protomajstor katedrale. No, bez obzira na to, ne treba odbaciti mogućnost da su ova dva graditelja obiteljski (pa možda onda i školovanjem u istoj radionici) povezana.¹²³ Pogotovo je zanimljivo što je Carlo Martinuzzi dvadesetih godina 18. stoljeća gradio lazarete u Trstu i Rijeci, a onda i preminuo 1726. baš u Kopru, nakon nesreće koju je doživio na gradilištu samostanske crkve klarisa – te je pokopan u samoj katedrali.¹²⁴

Od konkretnih zahvata na katedrali poznato je da klesar Anzolo Pagan i zidar Bartolo Striz 1709. godine grade novi krov i žlijebove.¹²⁵ Zatim 1720. Bernardino Martinuzzi započinje graditi kor, a sudjeluje i lombardski majstor **Carlo Milanesi** s radionicom. Njegov brat, Battista Milanesi, također je prisutan, no svega godinu dana, do 1721., kada se počinje graditi

¹²¹ SERAŽIN (119), str. 183.

¹²² SAPAČ (108), str. 239.

¹²³ Jedan od graditelja prezimena Martinuzzi, Giuseppe (Iseppo, Giovanni Giusefe) Martinuzzi (1676. – 1759.) aktivan je u Labinu u drugoj četvrtini 18. stoljeća, no za sada ne pronalazimo majstoru atribuirane gradnje. GUDELJ (14), str. 179.

¹²⁴ SAPAČ (108), str. 251. [prema I. WEIGL (neobjavljeno)]

¹²⁵ SERAŽIN (119), str. 181.

sakristija. Majstor Carlo možda je pravim imenom graditelj Carlo Gianni, nastanjen u Furlaniji, a uglavnom aktivan u pokrajini Goriška (Gorica, Gorizia).¹²⁶ Naime, graditeljska obitelj Gianni iz Lugana preselila se u 17. stoljeću, kao i „brojne lombardske graditeljske obitelji“, na područje koje je tada bilo pod austrijskom vlasti.¹²⁷ Graditelji iz obitelji Gianni surađivali su s majstorima s područja mletačke Istre (Saverio Gianni) te i sami radili na tim područjima (Carlo Gianni). To pokazuje kako su znali raditi i u tim („venecijanskim“) formama, kao i prethodno spomenuti (izvorno) furlanski majstori. To ih također povezuje i s ranije spomenutim graditeljima rovinjskog zvonika, odnosno upućuje na to kako upošljavanje, pa i doseljavanje lombardskih graditelja na prostor Istre nije bila rijetkost.

Nakon nabrojanih dogradnji na koparskoj katedrali, pojavili su se problemi sa statikom, pa je model crkve poslan u Veneciju **Giorgiju Massariju**, koji je 1738. gotove nacрте poslao u Kopar. Malo je vjerojatno da je sam Massari kasnije obišao gradilište, iako jedna od opaski u legendi nacрта dopušta tu pretpostavku. Gradnju je vodio sin Bernardina Martinuzzija, **Lorenzo Martinuzzi**, no samo do kolovoza iduće godine. Na gradilištu je izgleda bio aktivan i Lorenzov sin, **Antonio Adam**, koji je 1739. skupa s ocem napustio zadatak. Novi *proto* katedrale postao je tada **Domenico Bertini**.¹²⁸ S obzirom na suzdržanost komune oko promjene vanjskog izgleda crkve, samo najnužnije radove na fasadi izvode lokalni majstori, od kojih su poznati samo klesari Giacomo Toffoletti i Alessio Guzi.¹²⁹ Massarijev projekt obuhvaćao je potpuno preoblikovanje tijela crkve (brodova), koje je detaljno opisala Helena Seražin, i koja je također upozorila na sličnosti s ranijim rješenjem za crkvu sv. Eufemije u Rovinju, o kojoj će biti još riječi. Konačno, poznato je i da je gradnja novog kora, također po Massarijevom nacrtu (malo izmjenjenom u odnosu na prvotnu ideju arhitekta), započela 1749. pod vodstvom „furlanskog majstora graditelja i arhitekta **Domenica Schiavija**“, koji je možda bio Massarijev učenik ili pomoćnik, te da je ubrzo dovršena.¹³⁰ Schiavijev brat Francesco dekorirao je svodove kora i transepta *stuccom*.¹³¹

¹²⁶ SERAŽIN (119), str. 183.

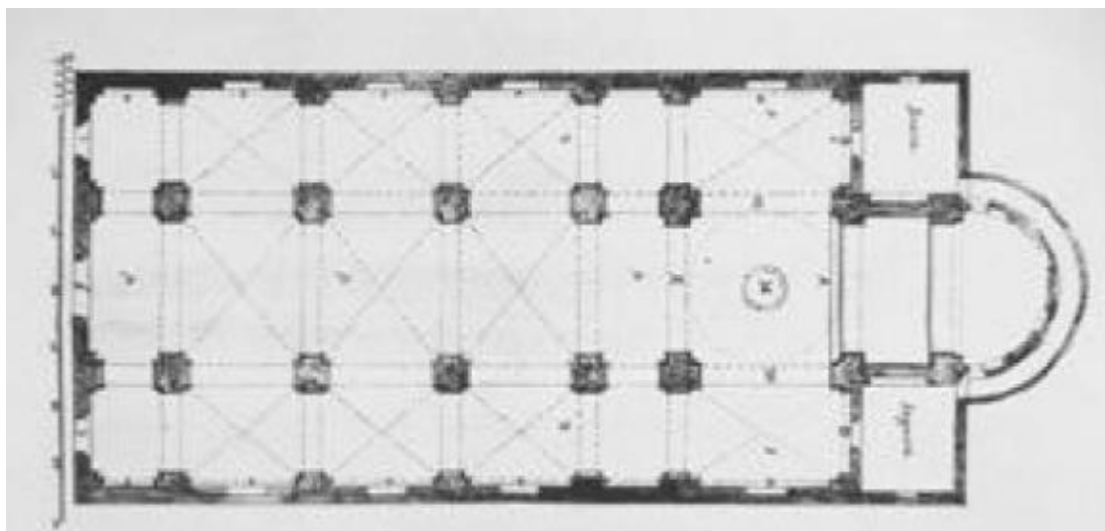
¹²⁷ SAPAČ (108), str. 240.

¹²⁸ SERAŽIN (119), str. 184.

¹²⁹ SERAŽIN (119), str. 190.

¹³⁰ SERAŽIN (119), str. 204.

¹³¹ SERAŽIN (119), str. 205.

Slika 17: Massarijev plan koparske katedrale

Slika 18: Katedrala, Koper, unutrašnjost

Kontinuirani angažman gotovo isključivo furlanskih graditelja pripisuje se nepovjerenju u domaće majstore.¹³² Prema onome što za sada možemo iščitati iz konteksta čini se kako, paralelno s činjenicom da na bližem području mletačke Istre prilično dugo pred početak radova na koparskoj katedrali nema većih pothvata na polju sakralne arhitekture, niti jedna radionica nije uspjela ostvariti značajniji ugled kakav su imale obitelji Martinuzzi i Gianni. Nadalje, ako prihvatimo da su neka Massarijeva rješenja za koparsku katedralu potekla iz katedrale u Udinama,¹³³ moguće je da su se naručitelji nadali majstorima upoznatima s njezinom i njoj bliskom arhitekturom. Konačno, izgleda kako naručitelji nisu bili u stalnoj potrazi za novim furlanskim graditeljima, već su se na gradilištu izmjenjivale generacije iste obitelji, a kada su primjerice angažirali posljednjeg protomajstora Domenica Schiavija, možda je ponovno presudilo njegovo očito poznavanje (ovog puta) Massarijeve arhitekture.

Slika 19: Katedrala, Koper, pogled na svetište

Gospa od Anđela u Poreču

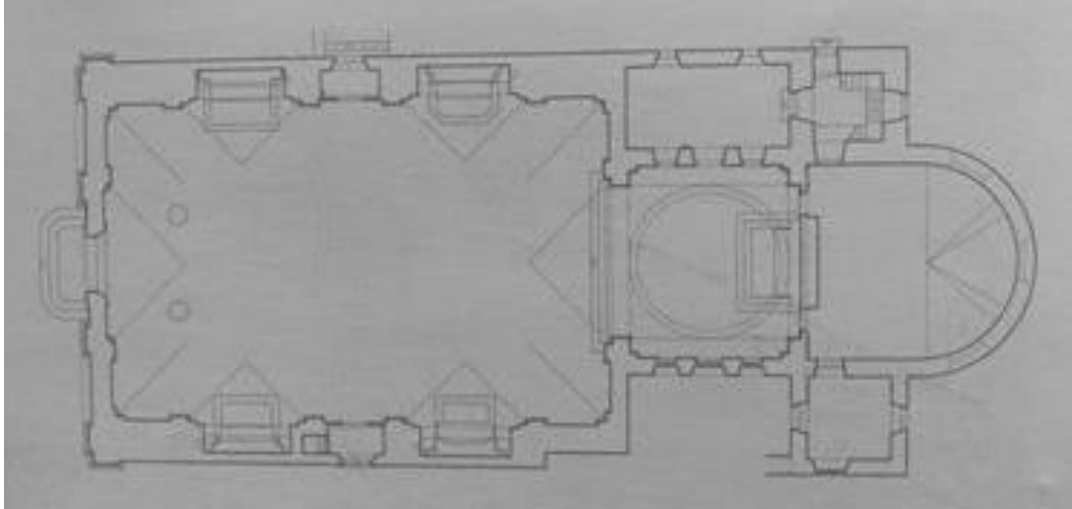
U Poreču se od 1747. sve do 1770. gradi još jedna Massarijeva crkva – dominikanska crkva Gospe od Anđela, čiji je projekt ustvari nastao suradnjom **Giorgija Massarija** (barem u početku) i redovnika **Zena Castagne**. Crkva je jednobrodna s kvadratnim korom s kupolom i dugim redovničkim korom, što je izdvaja u odnosu na dosad analizirane primjere. Moguće je da su graditelji kasnije pomalo odlutali od Massarijeva projekta pa neki smatraju i da se njegov utjecaj najbolje prepoznaje u oblikovanju otvora u svetištu.¹³⁴ Iako je riječ o redovničkoj crkvi, ovaj se primjer podudara s do sad uočenom praksom lučkih gradova koji

¹³² SERAŽIN (119), str. 187.

¹³³ SERAŽIN (119), str. 187

¹³⁴ MARKOVIĆ (7), str. 47.

među rijetkima naručuju projekte iz Venecije. Pa ipak, duga gradnja navodi na zaključak kako su takvi projekti ipak mogli biti „znatan napor za skromnu gospodarsku snagu njezinih [istarskih] gradića i naselja“. ¹³⁵

Slika 20: Crkva Gospe od Anđela, Poreč, tlocrt

Što se dugog trajanja gradnje tiče, jasno je da je komunama, redovima i naručiteljima općenito financijsko ulaganje u takvu građevinu predstavljalo velik izdatak. No, ipak treba primjetiti da su uopće za narudžbu takvog projekta (i ne nužno izravno iz Venecije) naručitelji već morali biti financijski sposobni, a zatim i kako nije točno da je gradnja svugdje trajala toliko dugo – ali to će bolje pokazati kasniji primjeri. Ono što je činjenica jest da je u Poreču gradnja trajala poprilično dugo. Ne može se sa sigurnošću znati zašto, pa onda ni odbaciti mogućnost da je došlo do financijskih poteškoća. No i dominikanci su, izgleda, do 1752. prvo oklijevali hoće li se uopće trajno zadržati u Poreču, a kada su napokon donijeli odluku, započeli su s gradnjom samostana, ¹³⁶ što sigurno nije ubrzalo gradnju crkve. Iako postoje određene razlike u oblikovanju svetišta i broda, one se ne čine tolike da ne bi mogle biti posljedica smjene graditelja koji su izvodili Massarijev projekt. Prvi je od njih možda bio Zeno Castagna, koji u tom slučaju ne bi nužno imao ulogu u planiranju same crkve. Za razliku od koparske intervencije, ova je crkva mnogo jednostavnija i skromnija, no ipak predstavlja značajan primjer inovacija koje su dolazile iz Venecije i Furlanije.

¹³⁵ MARKOVIĆ (7), str. 46.-7.

¹³⁶ NINA KUDIŠ BURIĆ, „Poreč, Crkva Gospe od Anđela“, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011., str. 308.

Slika 21: Crkva Gospe od Anđela, Poreč

Župna crkva Sv. Eufemije

Druga polovina 17. i prva polovina 18. stoljeća razdoblje je procvata Rovinja,¹³⁷ stoga ne čude monumentalne gradnje inicirane u tom razdoblju. Među onima iz 17. stoljeća već je spomenut zvonik crkve sv. Eufemije, u tom su razdoblju podignute i neke palače (podestatova, Califfi),¹³⁸ zatim je izgrađena i franjevačka crkva sa samostanom o kojoj će još biti riječi – no rijetko koji projekt imao je jednaku težinu kao gradnja (zapravo ponovna gradnja) župne crkve sv. Eufemije dvadesetih godina 18. stoljeća. Poznata su i imena arhitekata angažiranih za njezin projekt – u ovome su slučaju Rovinjani posegnuli za istim rješenjem kao, primjerice, Koprani – venecijanskim arhitektima.

U Kopru je, kao što je prethodno opisano, prilikom gradnje katedrale projekt iz Venecije naručen dva puta i oba puta uz poneke manje izmjene izveden.

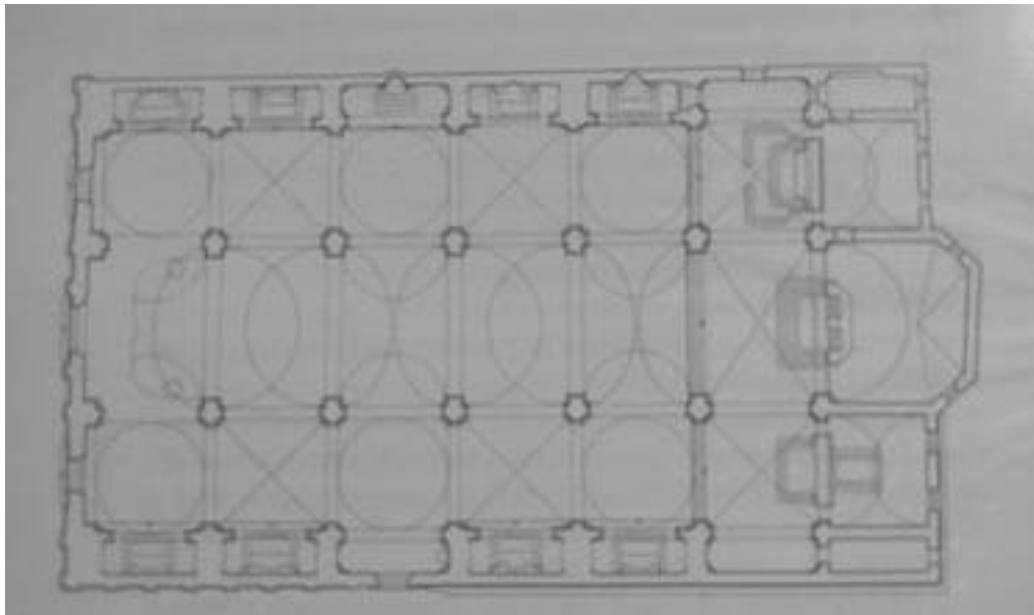
Vrlo slično, u Rovinju je prvi projekt naručen 1724. godine od arhitekta **Giovannija Scalfarotta**, koji je u to doba u Veneciji gradio crkvu San Simone Piccolo.¹³⁹ Odluke odbora za izgradnju crkve vezane uz projekt ukazuju na arhitektovo makar kratkotrajno prisutstvo u

¹³⁷ MARTA BUDICIN, „Simon Battistella, architetto rovinnese del Settecento“, u: *Atti*, Sv. 40, Rovinj: Centro di ricerche storiche, 2010., str. 326.

¹³⁸ HORVAT-LEVAJ (8), str. 465.

¹³⁹ MARKOVIĆ (7), str. 110.

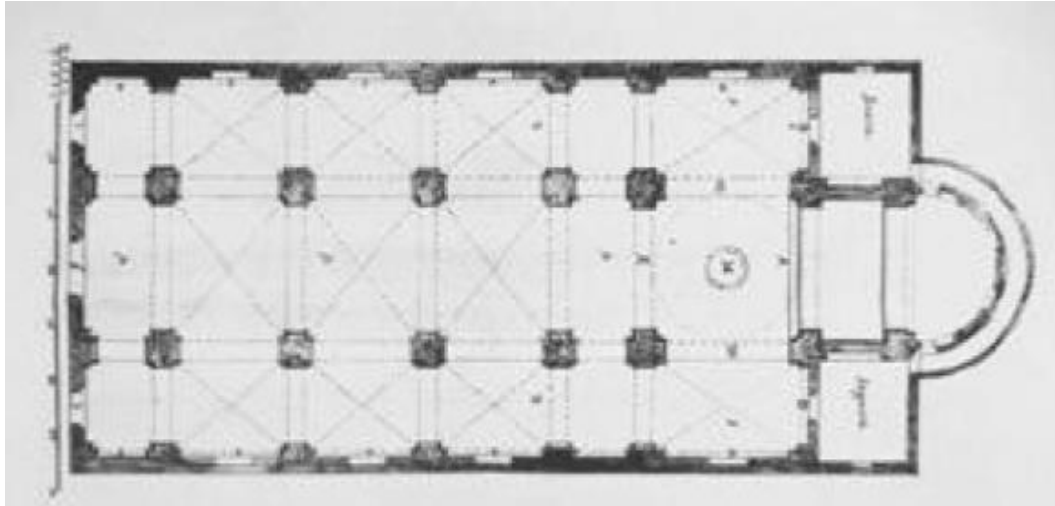
Rovinju, jer postoje odluke o isplati naknade za put, no njegov je projekt odbijen. Naime, građani su se usprotivili prvenstveno rušenju okolnih objekata i apside postojeće crkve, te činjenici da projekt nije predviđao trobrodnu crkvu, kakva je bila prethodna.¹⁴⁰ Takva odluka Rovinjana odražava samosvijest zajednice koja nije imala namjeru u potpunosti se prilagoditi tendencijama venecijanske arhitekture, već je vodila računa o vlastitoj tradiciji, ali i okolnoj arhitekturi. Iako se može naići na argument kako je inzistiranje na trobrodnosti ne samo odraz poštovanja prema tradiciji, već i ugledanja na nešto ranije započetu obnovu katedrale u Udinama,¹⁴¹ treba se također sjetiti inzistiranja na trobrodnosti kod ranijih pregradnji istarskih bazilika (Motovun, Labin, Kopar). Scalfarotto, s druge strane, očito nije bio spreman na ustupke. Konačno, značajna je i činjenica da su Rovinjani bili u mogućnosti naručiti novi projekt i da su ponovno odabrali venecijanskog arhitekta.

Slika 22: Crkva sv. Eufemije, Rovinj, tlocrt

¹⁴⁰ MARKOVIĆ (7), str. 111.

¹⁴¹ MARKOVIĆ (7), str. 116.

Slika 23: Katedrala, Koper, tlocrt

Naime, nakon odbijanja Scalfarottova projekta, Rovinjani pozivaju **Giovannija Dozzija** (inače Massarijeva rođaka¹⁴²) i povjeravaju mu gradnju. Dozzijev je projekt izveden, iako ponovno uz manje promjene na zahtjev građana. Kamen temeljac položen je već 1725. godine.¹⁴³ Crkva je trobrodna s nizovima plitkih kapela uz bočne lađe, uvučenim transeptom i pravokutnim završecima bočnih brodova koji flankiraju apsidu odsječenih uglova. Posebno je zanimljiva izmjena kupolastih i križnih svodova, dodatno razigrana štukaturama, te, analogno koparskom rješenju, izostanak bazilikalnog osvjetljenja. Na sličnosti u oblikovanju s katedralom u Cividaleu, kao i na već spomenute sličnosti s katedralama u Udinama i Kopru, upozorio je Vladimir Marković.¹⁴⁴ Kako bismo stavili činjenice u perspektivu, treba uzeti u obzir da je unatoč dugoj gradnji najranija od navedenih katedrala ona u Udinama (1706.-1735.), zatim Sv. Eufemija (koja nije katedrala), potom koparska (1738.) i katedrala u Cividaleu (također Massarijev projekt iz 1766., nastavio Bernardino Maccaruzzi).¹⁴⁵ Treba upozoriti kako je u svim navedenim građevinama riječ o pregradnjama, odnosno obnovama trobrodних bazilika. Tvrdnja kako postoje sličnosti među izvedenim pregradnjama nije upitna, jednako kao ni mogućnost da su se rješenja „prenosila“ s jedne na drugu. No, razlog zbog kojega se to događalo vjerojatno je nešto složeniji od uključivanja arhitektonskih ideja koje su „ostvarene katedralnim građevinama u gradovima značajnijim od Rovinja“.¹⁴⁶

¹⁴² SERAŽIN (119), str. 187.

¹⁴³ MARKOVIĆ (7), str. 111.

¹⁴⁴ MARKOVIĆ (7), str. 117.

¹⁴⁵ MARKOVIĆ (7), str. 117.

¹⁴⁶ MARKOVIĆ (7), str. 118.

Dakle, ne možemo tvrditi kako su prilikom gradnje Sv. Eufemije i drugih navedenih crkava uzori preuzimani sa simboličkom namjerom, već se očito baziraju na praktičnim razlozima – a to je nužnost očuvanja trobrodne forme ili određenog dijela starije crkve. U potrazi za takvim rješenjem za očekivati je da će arhitekti, a možda i naručitelji, posegnuti za sličnim i dostupnim suvremenim projektima i prilagoditi ih svojim željama. Nadalje, jasno je da su i arhitekti i naručitelji bili svjesni ograničenja intervencija u postojeće građevine pa su one stoga, iako povezane osnovnom idejom, zapravo vrlo različite. Pri tome se može reći da su arhitekti (redom venecijanski) unosili elemente venecijanske arhitekture koju su poznavali i to u mjeri u kojoj su im to naručitelji, odnosno komune, dopuštali – s obzirom na ukus i na financijske mogućnosti. Sjetimo se, primjerice, kako promjena starog pročelja koparske katedrale nije dolazila u obzir, ili kako su Rovinjani tražili izmjene čak i Dozzijeva projekta. Konačno, sve navedeno pokazuje da je Sv. Eufemija, iako najreprezentativnija u hrvatskom dijelu Istre, jasno povezana s katedralom u Kopru, te joj na širem području Furlanije nalazimo niz analognih primjera. Elementi koji ju izdvajaju su, na primjer, svodovi, no to je možda naprosto odraz otvorenosti Rovinjana prema Dozzijevom ipak nešto smjelijem projektu.

Slika 24: Crkva sv. Eufemije, Rovinj, unutrašnjost

Franjevci u Poreču i Rovinju

U Poreču i Rovinju zanimljiva je još i graditeljska aktivnost franjevac na samom početku 18. stoljeća. Ona je u Rovinju započela godine 1700. (hospicij, samostan i crkva),¹⁴⁷ a u Poreču 1708. (zvonik i obnova crkve)¹⁴⁸, no s obzirom na dugo trajanje zahvata i kasnije pregradnje, o samoj arhitekturi tih građevina početkom 18. stoljeća nije zahvalno nagađati. Ipak, značaj takvih gradnji za red i zajednicu zasigurno je bio velik, pa čak i nepovezane one funkcioniraju kao bitne točke unutar građevinske povijesti svakog od njih. Uz rovinjsku franjevačku crkvu treba još spomenuti preuređenje unutrašnjosti koje uslijedilo, čini se, pred sam dovršetak gradnje, oko 1750. godine.¹⁴⁹ Iako se navedena intervencija vremenski otprilike podudara s trajanjem gradnje Gospe od Anđela u Poreču, kojoj donekle nalikuje, a i najranijim zabilježenim djelovanjem radionice Donghetti koja je gotovo isključivo gradila slične crkve, poveznica među njima za sada nije pronađena.

Istarski graditelji 18. stoljeća

Radionica obitelji Donghetti

Najznačajnija radionica 18. stoljeća na prostoru mletačke Istre bila je ona obitelji Donghetti (Dongetti). Radionica broji barem tri generacije graditelja, a najveći broj djela ostvarili su na području sjeverozapadne Istre. S obzirom na dostupne podatke izgleda kako su barem otac Giovanni i sin Filippo bili formirani u Veneciji.¹⁵⁰ Za **Giovannija (Zuane) Donghettija (da Pirano)** već po imenu se može pretpostaviti da je bio nastanjen u Piranu,¹⁵¹ a prema literaturi bio je „porijeklom iz Milana“,¹⁵² odnosno vjerojatno s područja sjeverno od Milana, Lugana ili drugih gradića oko tamošnjih jezera. Moguće je da i ova obitelj dolazi u Istru (pa možda prvo i na sjevernije, austrijske posjede) sredinom 17. stoljeća, s valom tićineških graditelja. Ipak, budući da su majstori prvih nama poznatih generacija arhitekata prezimena Donghetti formirani u Veneciji, moguće je da su u Istru stigli i kasnije, i možda upravo preko Venecije.

Njihova ostvarenja u sakralnoj arhitekturi, uz već spomenutu porečku crkvu, zapravo čine srž onoga što se u literaturi nazivalo primorskom skupinom, a zatim pribrojilo šire rasprostranjenom kasnopaladijevskom tipu.¹⁵³ Uz gradnju crkava, za sad je poznato kako su

¹⁴⁷ MARKOVIĆ (7), str. 52.

¹⁴⁸ PAVANELLO, WALCHER (37), str. 173.

¹⁴⁹ MARKOVIĆ (7), str. 49.

¹⁵⁰ MARKOVIĆ (7), str. 130. [prema A. ALISI (1989.)]

¹⁵¹ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3452/dongetti-da-pirano-giovanni-zuane/istra-a-z/> (18.4.2019)

¹⁵² SAPAČ (108), str. 235.

¹⁵³ MARKOVIĆ (7), str. 40.

sveukupno ostvarili gradnju samo jedne profane građevine. Iako je graditelja iz obitelji Donghetti bilo relativno mnogo u usporedbi s onim što znamo o drugim istarskim radionicama i iako su zasigurno međusobno surađivali, treba primjetiti kako je često samo jedan od graditelja povezan s pojedinačnim projektom. S druge strane, budući da su radili na prilično velikim projektima, često su na njihovim gradilištima prisutni (istovremeno ili kasnije) i drugi arhitekti ili voditelji gradnje, stoga ćemo nastojati paralelno upozoriti i na njihovo djelovanje.

Djelatnost Giovannija Donghettija prvi je put zabilježena u Piranu 1711., ali bez ikakvih popratnih informacija, a isto se ponovilo i 1720., 1723. i 1727. godine.¹⁵⁴ Majstor je zatim možda bio aktivan u Umagu, „u zadnjoj fazi gradnje“ crkve (Uznesenja Marijina i) sv. Pelegrina, od 1730. pa sve do 1760.¹⁵⁵ Drugi izvor izričito kao autora umaške crkve navodi Giovannijeva sina, **Filippa Dongettija**, i to tek od 1757. godine.¹⁵⁶ S obzirom na dostupne podatke nije moguće sa sigurnošću razriješiti dilemu, no vjerojatnom se čini pretpostavka o Giovannijevom autorstvu: „Na osnovi stilske izvedbe, kao i vremenske podudarnosti, umješni arhitektonski projekt crkve trebao bi se pripisati liku i djelu piranskog arhitekta porijeklom iz Milana, Giovanniju Dongettiju, a ne njegovom sinu Filippu.“¹⁵⁷ Naime, usporedimo li izvedbu umaške crkve i, primjerice, otprilike istovremene Filippove crkve u Grožnjanu, jasno je da je u Umagu riječ o vještijem graditelju. To se prvenstveno očituje u artikulaciji zida, oblikovanju svetišta i pročelja. Treba reći kako se u domaćoj literaturi umaška crkva smatra prvom crkvom kasnopaladijevskog tipa u mletačkoj Istri, ranijom od porečke Gospe od Anđela, stoga bi se moglo zaključiti kako je taj tip sakralne građevine stigao posredstvom jednog od Donghettija, no s obzirom na doba realizacije Gasparijeve S. Maria della Fava (1705.-1715.) koja je „odredila temeljne značajke crkve kasnopaladijevskog tipa“,¹⁵⁸ treba razmisliti o prijedlogu kasnije datacije umaške crkve (1757.), Filippovom angažmanu te, s obzirom na oblikovanje svetišta i eksterijera (izuzevši pročelje), neku vezu s Massarijevom porečkom crkvom. Ovo posljednje predstavlja ujedno i argument koji je najteže ignorirati, ako težimo smislenom kontekstualiziranju i povezivanju arhitekture. Pa ipak, crkva u Umagu vještije je izvedena i od porečke i od Filippove crkve u Grožnjanu. Navodna Giovannijeva djelatnost 1711. i narednih godina za sada nije opravdana ni jednom pridruženom gradnjom, a

¹⁵⁴ MARKOVIĆ (7), str. 130. [prema A. ALISI (1989.)]

¹⁵⁵ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3452/dongetti-da-pirano-giovanni-zuane/istra-a-z/> (18.4.2019.)

¹⁵⁶ SAPAČ (108), str. 235.

¹⁵⁷ <http://www.umag.hr/hr/umaska-zupna-crkva> (18.4.2019.) [prema: Monografija Grada Umaga (2012.)]

¹⁵⁸ MARKOVIĆ (7), str. 45.

njegova veza s Venecijom (ili Porečom) mogla je biti ostvarena i kasnije. S obzirom na proturječnost informacija i nedostatak dokaza, za sada je povoljnije držati se atribucije Giovanniju Donghettiju. Kako god bilo, prilikom gradnje ove crkve arhitekt je morao poznavati neki od srodnih predložaka, a da ih je sigurno poznao i sam Giovanni pokazuju njegova kasnija ostvarenja.

Slika 25: Crkva sv. Pelegrina, Umag

Slika 26: Crkva sv. Pelegrina, Umag, unutrašnjost

Naime, paralelno s gradnjom umaške crkve koja se odužila do 1760., Giovanni Donghetti napravio je projekt po kojemu je izrađen drveni model i 1754. započeta gradnja crkve sv. Servola u Bujama.¹⁵⁹ Iako crkva nije dovršena po njegovom projektu, on je većim dijelom poznat upravo preko modela.

Slika 27: Model crkve Sv. Servola, Buje

¹⁵⁹ MARKOVIĆ (7), str. 130.

Moglo bi se reći kako i ta crkva ima svoje izvorište u kasnopaladijevskoj arhitekturi, no ono što ju razlikuje od drugih takvih crkava je oblikovanje svetišta i svoda (izvorno planiranog stropa), što ponovno naglašava Vladimir Marković. Oba odstupanja inspirirana su, izgleda, crkvom sv. Jurja u Piranu, budući da je Giovanni 1740. postao protomajstorom te crkve.¹⁶⁰ Očito je nedaleka piranska gradnja bila omiljen uzor, iako je ovaj arhitekt bio sposoban ostvariti značajnije i suvremenije domete arhitekture (Sv. Pelegrin u Umagu, ali i donja zona zida samog Sv. Servola). Nadalje, poznato je i da su graditelji za zvonik druge bujske crkve, Sv. Marije od Milosrđa, prethodno uzor pronašli također u Piranu, a vidjet ćemo i da je G. Donghetti motiv trolučnog svetišta upotrijebio kasnije za još jedan tamošnji projekt.

Gradnju bujske crkve 1768. godine preuzeo je **Antonio Naiber** iz Kopra koji ju iste godine i dovršava, osim pročelja koje ostavlja nedovršenim.¹⁶¹ Naiber ne unosi mnogo novina, ali njegov se udio prepoznaje primjerice u oblikovanju kapitela gornje zone pilastara, pri čemu se osjeća srednjoeuropski utjecaj.¹⁶² Međutim, s obzirom na to da je to jedini element za koji sa sigurnošću znamo kako izgleda, a da ga je projektirao Naiber, teško je zaključivati o njegovom graditeljskom umijeću i pozadini, osim podatka o njemu kao koparskom graditelju.

¹⁶⁰ MARKOVIĆ (7), str. 130.

¹⁶¹ MARKOVIĆ (7), str. 131.

¹⁶² HORVAT-LEVAJ (8), str. 358.

Slika 28: Crkva Sv. Servola, Buje, pročelje

Gradnju crkve sv. Blaža u Vodnjanu započetu 1761. dugo je vodio **Domenico Donghetti**,¹⁶³ drugi sin majstora Giovannija.¹⁶⁴ Iako je drugdje naveden kao Giovannijev unuk (sin Filippov),¹⁶⁵ to nije vjerojatno. Pretpostavlja se, međutim, da je autor projekta vodnjanske crkve **Bernardino Maccaruzzi**, ranije spomenuti Massarijev učenik i suradnik te dobar poznavatelj njegova opusa.¹⁶⁶ Argumenata za to ima nekoliko, a glavni su sličnosti s Massarijevom crkvom u Palazzolu, zatim venecijanskom katedralom i nekim Maccaruzzijevim projektima, među kojima se jedan izravno poziva na katedralu.¹⁶⁷ Navedenim sličnostima nema razloga proturječiti. Rjeđe se spominje da je na mjestu barokne crkve u Vodnjanu stajala trobrodna romanička bazilika,¹⁶⁸ a to je vjerojatno, kao i više puta do sada, razlog zašto je donesena odluka da se ponovno na njezinom mjestu gradi trobrodna crkva. Budući da je to bila jedna od najvećih onodobnih gradnji u mletačkom djelu Istre,

¹⁶³ MARKOVIĆ (7), str. 118.

¹⁶⁴ MARKOVIĆ (7), str. 130. [prema A. ALISI (1989.)]

¹⁶⁵ SAPAČ (108), str. 235.

¹⁶⁶ MARKOVIĆ (7), str. 126.

¹⁶⁷ MARKOVIĆ (7), str. 124.

¹⁶⁸ <http://zupavodnjan.com/crkve/sveti-blaz> (20.4.2019.)

potraga za arhitektom u Veneciji bila je logičan put. Maccaruzzi, dobro upoznat s Massarijevom arhitekturom, sigurno je bio svjestan pothvata koji je Massari dvadesetak godina ranije zamislio u Kopru, što objašnjava posredno osvjetljenje glavnog broda kakvo je u Istri postalo karakteristično za pregradnje trobrodних bazilika, jednako kao i neke razlike u tlocrtima. Naravno, dekorativni arhitektonski rječnik preuziman je i s druge Massarijeve arhitekture (crkva u Palazzolu tu je doista dobar primjer), koju je vjerojatno poznao i Donghetti pa je time suradnja dvojice arhitekata od početka bila olakšana.

Nadalje, iako je pročelje građeno do u 19. stoljeće, treba se sjetiti da je Maccaruzzi nedugo nakon početka gradnje ove crkve preuzeo pregradnju katedrale u Cividaleu, pa je moguće da je i planirajući vodnjansko pročelje ponovno inspiriran nekolicinom crkava istovremeno (Cividale i Palazzolo). Na projektu pročelja je, čini se, traga ostavio i Domenico Donghetti, no o tome će kasnije biti riječi. Domenico je kasnije zabilježen „u Istri i Piranu“ još samo 1783., 1789. i 1796. godine.¹⁶⁹

Slika 29: Crkva sv. Blaža, Vodnjan, unutrašnjost

¹⁶⁹ SAPAČ (108), str. 235.

Filippo Donghetti vjerojatno je i autor nacрта za pregradnju već spomenute crkve sv. Vida u Grožnjanu provedenu od 1748. do 1770. godine,¹⁷⁰ koja bi tada, zanemarimo li možebitnu suradnju na župnoj crkvi u Umagu, bila njegovo prvo poznato djelo. Riječ je o nešto jednostavnijoj crkvi kasnopaladijevskog tipa, a pojednostavljivanje je najuočljivije na artikulaciji zida, oblikovanju svetišta i pročelju. Ipak, u oblikovanju vanjštine, osobito pročelja, zanimljiva je sličnost s jedne strane s crkvom Gospe od Anđela u Poreču (posebno portal i uklada nad portalom; a crkve su građene gotovo istovremeno) te s druge strane sa župnom crkvom u udaljenijem Komnu (oko 1745., atribuirana krugu Michelea Bona i Saveria Giannija¹⁷¹). Sve tri crkve barem posredno povezuje Massari pa tako nešto možda ne bi trebalo čuditi, no to nam govori o ranoj pojavi, dugom trajanju i širokoj rasprostranjenosti pojedinih elemenata i tipova.

Slika 30: Crkva sv. Vida, Grožnjan, unutrašnjost

¹⁷⁰ SAPAČ (108), str. 235.

¹⁷¹ NACE ŠUMI, „Katalog arhitekturnih spomenikov“, u: *Arhitektura 18. stoljetja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka*, Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 2007., str. 128.

Slika 31: Crkva sv. Vida, Grožnjan, pročelje

U Izoli se zatim od 1775. gradi palača Besenghi degli Ughi te je i ona pripisana Filippu Donghettiju.¹⁷² Gradnju je, međutim, po Filippovom nacrtu vodio **Antonio de Pietro** iz Latisane, zvan Pischiotto. Palača je dovršena 1781. godine, a riječ je o raskošnoj rokoko palači venecijanskog tipa.¹⁷³ Ona je jedna od rijetkih atribuiranih profanih građevina u Istri, pogotovo u kontekstu stambene izgradnje. Ujedno je i jedina profana građevina radionice Donghetti. Iako ju je zbog toga teško uspoređivati, treba primjetiti njezinu izrazitu dekorativnost i kvalitetno izvedenu *stucco* dekoraciju kakva nije prisutna niti na jednoj od crkava navedene radionice. S obzirom na naručitelja, obitelj značajnog mletačkog diplomata Besengha,¹⁷⁴ moguće je da je njihov ukus, formiran u Veneciji, ili financijska moć pridonijela odabiru inovativnijeg rješenja i omogućila Filippu da primjeni i druga znanja stečena u Veneciji, koja prethodno u Istri nije imao prilike primjeniti. S druge strane treba imati na umu da nije sasvim jasno na čemu se temelji atribucija, pa postoji sumnja da je Filippo naprosto

¹⁷² HORVAT-LEVAJ (8), str. 654.

¹⁷³ <http://www.dedi.si/dediscina/321-palaca-besenghi-degli-ughi-v-izoli> (20.4.2019.)

¹⁷⁴ SAPAČ (108), str. 132.

odgovarao profilu jer je jedan od rijetkih arhitekata školovanih u Veneciji za kojeg znamo da je bio aktivan u tom razdoblju i na tom prostoru.

Slika 32: Palača Besenghi degli Ughi, Izola, pročelje

Crkvu u Buzetu građenu od 1780. do 1784. ponovno je podigao isti graditelj. Uz njega se spominju i dvojica voditelja gradnje, Francesco Bocchino i Giuseppe Antonio Baseggio, pa je moguće da je opet riječ samo o Donghettijevom projektu.¹⁷⁵ Crkva je građena po uzoru na umašku,¹⁷⁶ čiju je zadnju fazu gradnje, kako je već više puta spomenuto, možda vodio Filippov otac ili Filippo sam. Tijekom gradnje buzetski su graditelji tražili savjet Bernardina Maccaruzzija pa su možda i primijenili neke njegove ideje.¹⁷⁷ Graditelji su uistinu dobro ponovili izgled umaške crkve, poglavito u interijeru. U oblikovanju eksterijera su također bili oprezni pa su čak i gonju zonu pročelja ostavili ožbukanu kako bi oponašala nedovršeno umaško pročelje, ali nisu odoljeli artikulirati ju pilastrima, kao niti gornju zonu bočnih pročelja jednostavnim zidanim stupcima. Donju zonu glavnog pročelja i u vanjskim su uglovima zaoblili, što do tada nije viđeno na drugim tipološki sličnim crkvama u Istri, ali jest opet na crkvama Michelea Bona i Saverija Giannija (Kojško, Šempas¹⁷⁸). Te su crkve, kako je već napomenuto, također kasnije reinterpretacije Massarijeve arhitekture, s time da pokazuju i neke karakteristike koje ipak neće doprijeti do Istre. Zanimljivo, u interijeru crkve u Šempasu,

¹⁷⁵ HORVAT-LEVAJ (8), str. 356.

¹⁷⁶ MARKOVIĆ (7), str. 49.

¹⁷⁷ HORVAT-LEVAJ (8), str. 356.

¹⁷⁸ ŠUMI (173), str. 130.-131.

koja je istovremena s buzetskom, čak i gređe kontinuiraju na sličan način, jedino su lukovi drugačije postavljeni.

Slika 33: Crkva Blažene Djevice Marije, Buzet, unutrašnjost

Filippu Donghettiju pripisana je također istovremena (1781.) gradnja crkve sv. Justina u Brdima kraj Umaga,¹⁷⁹ no ako je riječ o selu Brdo kod Momjana (najbliže mjesto Umagu sličnog imena) i crkvi sv. Juraja koja je prema natpisu podignuta 1782., to je teško povjerovati čak i na temelju malobrojnih dostupnih fotografija.¹⁸⁰

Godine 1776. i 1777. u Piranu je pregrađena crkva Marije od Zdravlja po ranijim nacrtima Zuane Donghettija¹⁸¹, pri čemu se vjerojatno još uvijek misli na nacрте Giovannija Donghettija Starijeg, čijih je nekolicina djela do sada nabrojana. No, krajem 18. stoljeća treba već biti oprezan, jer se u Piranu spominje njegov imenjак, moguće unuk, koji je također bio graditelj.¹⁸² Crkviца, donedavno u poprilično lošem stanju, odraz je iste graditeljske tradicije kao i druga ostvarenja radionice Donghetti, no pojednostavljenih elemenata, pogotovo klesarskih. Zanimljivo je da su umjesto bočnih kapela na zidovima samo istaknuti pilastri i lukovi pod kojima su smješteni bočni oltari. Također, svetište je trolučno. Moglo bi se

¹⁷⁹ SAPAČ (108), str. 235.

¹⁸⁰ <https://www.poistri.eu/2017/04/istarski-izleti-67-kostrceni-brdo.html> (20.4.2019)

¹⁸¹ <http://www.dedi.si/dediscina/352-cerkev-marije-zdravja> (20.4.2019.)

¹⁸² MARKOVIĆ (7), str. 130. [prema A. ALISI (1989.)]

usporediti s onim u Sv. Servolu u Bujama, no bočni su lukovi skošeni u odnosu na glavni luk kako bi i svetišni dio crkve, kao i pročelni, imao odsječene uglove. Time se, među ostalim, postiže jedinstvo prostora. Treba naglasiti i da su, kao u Bujama, lukovi (odnosno, djelomično i zbog nedostatka prostora, samo središnji luk) u svetištu dvostruki, to jest jedan luk se naslanja na začelni zid, a drugi je kao portal postavljen malo ispred njega. Iako Marija od Zdravlja nema apsidu kao bujska crkva, ipak je ovakvom postavom lukova postignuta veća sceničnost svetišta, pogotovo uzevši u obzir izvor svjetla iza lukova. Konačno, usporedba bi se mogla protegnuti i do velikih barokih oltara koji zauzimaju cijeli zid svetišta, a ostavljaju dvojna mala vrata za ophod prema ikoni. Također, uglovi pročelja (inače među jednostavnijima ovog tipa) su također zaobljeni, slično kao kod prethodno spomenute buzetske crkve.

Slika 34: Crkva Marije od Zdravlja, Piran, unutrašnjost

Giovanni Donghetti Mlađi, o kojemu je maloprije bilo riječi, još je jedan član ove piranske graditeljske obitelji. Navodno se spominje u Piranu 1783., 1789. i 1796.¹⁸³ Međutim, tu je vjerojatno došlo do zabune s obzirom na to da su iste tri godine ranije navedene kao godine u kojima se u Piranu spominje Domenico Donghetti. Koji od njih dvojice je tada uistinu prisutan u Piranu teško je presuditi jer, s obzirom na okvirnu dob graditelja, mogla su biti obojica. Neovisno o tome, poznat je događaj koji se 1784. odigrao u Savudriji, kada je s crkve skinuta spomen-ploča „uz pomoć *prota* Zuanna Donggettija“,¹⁸⁴ pri čemu je vjerojatno doista

¹⁸³ MARKOVIĆ (7), str. 130. [prema A. ALISI (1989.)]

¹⁸⁴ GIUSEPPE CAPRIN, *L'Istria nobilissima I*, Trst: F.H. Schimpff, 1905., str. 30.

riječ o Giovanniju Donghettiju Mlađem, jer je od prvog spomena Giovannija Donghettija Starijeg u tom trenutku prošlo više od sedamdeset godina.

Konačno, 1792. Giovanni Donghetti Mlađi možda je autor i crkve sv. Petra i Pavla u Završju¹⁸⁵ (izvor ne razlikuje G. Donghettija Mlađeg i Starijeg, a Matejčić smatra da je grof Contareni „zacijselo naručio projekt za crkvu kod jednog od venecijanskih arhitekata koji su radili u Istri“¹⁸⁶, uz opasku da su ovdje navedeni titulari crkve Ivan i Pavao, ali vjerojatno se misli na istu građevinu). Dostupan je i podatak da se zapravo radi o obnovi starije crkve (i ovdje Sv. Ivana i Pavla).¹⁸⁷ Nažalost, s obzirom na zbrku oko titulara u literaturi i na podatke dostupne o crkvama koje u Završju danas postoje, ne može se sa sigurnošću reći koja je to crkva, a onda ni koji je Donghettijev udio u oblikovanju. Može se pretpostaviti ili da te crkve više nema, ili da se radilo o nekoj manjoj intervenciji u starijoj crkvi koju danas nalazimo pod imenom Blažene Djevice Marije od Krunice, ili, najvjerojatnije, da je riječ o starijem (ili krivo zabilježenom) titularu crkve Rođenja Blažene Djevice Marije koja je tada tek izgrađena. U posljednjem slučaju nailazimo na još jedan krivo zabilježeni titular i na kontradiktornu atribuciju.

Naime, dovršetak gradnje crkve Rođenja Kristova u Završju spominje se 1794. godine, a pripisana je Filippu Donghettiju.¹⁸⁸ To bi možda titularom stvarno prije bila crkva Rođenja Blažene Djevice Marije s obzirom na karakteristike koje odgovaraju crkvi kasnopaladijevskog tipa kakav su gradili graditelji radionice Donghetti. Interijer te crkve polustupovima, snažnijim obratima gređa, polikromijom i dekoracijom ipak se ističe među ostalim primjerima tog tipa i te radionice. Pročelje je, s druge strane, suzdržanije, uz detalj uleknutog vijenca zabata koji paralelu ponovno nalazi u crkvama Saverija Giannija. Je li u prethodno navedenom pothvatu atribuiranom Giovanniju Donghettiju Mlađem i ovoj crkvi atribuiranoj Filippu Donghettiju zapravo riječ o istoj građevini ne možemo sa sigurnošću znati, no s obzirom na vremensku podudarnost, veličinu i značaj ovakve gradnje, moguće je da je doista tako. Tko je onda od dvojice arhitekata njezin graditelj, ponovno je otvoreno pitanje. S obzirom na dugu Filippovu prisutnost, može se reći da je ova crkva tek za nekoliko godina prekasno datirana da bi mogla biti njegovo ostvarenje. Također, oblikovanjem odudara od dosadašnjih Filippovih djela: crkva u Grožnjanu znatno je jednostavnija, crkva u Buzetu skoro je doslovna kopija umaške, a čak i *stucco* ukrasi palače u Izoli neusporedivi su s

¹⁸⁵ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3452/dongetti-da-pirano-giovanni-zuane/istra-a-z/> (18.4.2019.)

¹⁸⁶ MATEJČIĆ (103), str. 446.

¹⁸⁷ ALISI (28), str. 164.

¹⁸⁸ SAPAČ (108), str. 235.

ukrasima u Završju. Pa opet, sličnosti postoje, a razlike mogu biti posljedica vremenske udaljenosti. Postoji također i mogućnost da je Filippo ponovno za crkvu samo napravio nacрте. U prilog Filippovom autorstvu ide i to što nije poznata ni jedna ovoliko opsežna gradnja povezana s Giovannijem Donghettijem Mlađim, jednako kao i detalj sa zabata.

Slika 35: Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Završje, unutrašnjost

Slika 36: Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Završje, pročelje

Treba reći kako su se crkve kasnopaladijevskog tipa javljale i kasnije, čak i na području Pazinske knežije, te je, naravno, bilo i takvih crkava koje nisu bile rad radionice Donghetti. Te crkve su odraz široko rasprostranjenog ukusa koji je zahtijevao elemente poput susvodnica, polukružnih otvora i plitkih kapela koji su se u različitim sklopovima ponavljali dugo i na mnogim mjestima. No, najveći broj i najkvalitetnije crkve kasnopaladijevskog tipa na prostoru mletačke Istre djelo su radionice Donghetti. Uz to se treba sjetiti kako je (najvjerojatnije) Giovanni Donghetti svoju prvu crkvu toga tipa gradio ranije i paralelno s gradnjom Massarijeve crkve u Poreču, što govori o ranom (i možda neovisnom) prihvaćanju tipa. S druge strane, prihvaćajući elemente tradicije i drugih suvremenih gradnji, integrirajući ih u vlastitu arhitekturu te prilagođavajući ju kontekstu, graditelji iz obitelji Donghetti pokazali su obzir i kreativnost te povezanost i upućenost u onodobne tendencije u arhitekturi i društvu. Radili su redom na velikim narudžbama i često surađivali s drugim majstorima. Zanimljiv detalj, do sada neuočen, jest motiv četverolista na pročelju za koji bi se moglo reći da je predstavljao pečat radionice, makar prvim generacijama graditelja. Imaju ga crkva u Umagu, Grožnjanu, Vodnjanu i Buzetu, a možda bi ga imala i crkva u Bujama da gradnja pročelja nije kasnije prepuštena drugom graditelju. Zanimljivo, čak se i četverolist pojavio na crkvi u Komenu atribuiranu više puta spomenutima Bonu i Gianniju, no to je možda uistinu slučajnost.

Slika 37: Crkva sv. Pelegrina, Umag, pročelje

Slika 38: Crkva sv. Blaža, Vodnjan, pročelje

Slika 39: Crkva Blažene Djevice Marije, Buzet, detalj pročelja

Simone Battistella

Posljednji u nizu graditelja čija je djelatnost zabilježena u Istri u drugoj polovici 18. stoljeća jest rovinjski arhitekt **Simone Battistella**. Obitelj Battistella podrijetlom je s prostora današnje Italije, moguće Furlanije ili Veneta. Od biografskih podataka poznato je da je Simone rođen u Rovinju 1726. te umro 1799. godine.¹⁸⁹ Pretpostavlja se da je bio školovan za arhitekta i to u Padovi, a prva graditeljska iskustva možda je stekao u očevoj radionici, budući da se smatra kako je i on sam bio graditelj.¹⁹⁰ Iako nam nije poznat naročito velik broj njegovih ostvarenja, Battistella je gradio tipološki raznoliku arhitekturu, što ujedno pokazuje i raspon znanja koje je imao. Ono se protezalo od inženjerskog do arhitektonskog znanja, čak i do konteksta urbanizma. Djela koja nije ostvario u okolici Rovinja uglavnom su koncentrirana u sjeverozapadnoj Istri. Uklopimo li to s prethodno nabrojanim gradnjama, stječe se dojam kako je sjeverozapadna Istra u 18. stoljeću, prvenstveno u drugoj polovici 18. stoljeća, područje veće graditeljske aktivnosti.

Prvo Battistellino atribuirano djelo tako je piranska gradska vodosprema iz 1766. (drugdje 1776.¹⁹¹) godine. Riječ je o osmerokutnoj cisterni s dva bunara, dekoriranoj skulpturom domaćih kipara.¹⁹² Međutim, istraživanja su pokazala kako je Battistellin angažman obuhvaćao više od projektiranja same cisterne. Povjerenica mu je urbanistička regulacija trga i oblikovanje pročelja crkvice sv. Donata koja je gledala na trg. Taj ga je pothvat proslavio i donio mu veći broj kasnijih narudžbi.¹⁹³ Taj dobar glas vjerojatno se proćuo prvenstveno s obzirom na gradnju cisterne i nepovoljan teren na kojemu je građena,¹⁹⁴ jer se druge paralele u njegovim kasnijim radovima teže pronalaze. Doduše, Marta Budicin je povezala pročelje Sv. Donata s pročeljem jedne nedugo kasnije izgrađene Battistelline crkve – rovinjske Gospe od Zdravlja iz 1779. godine.¹⁹⁵ Arhitekt je na pročelju Gospe od Zdravlja ponovio pilastre na visokim postamentima, portal i gređe, no zabat kakav ima crkva u Piranu neće se više nigdje ponoviti. Arhitektura same crkve temelji se na iskustvima Massarija i mletačke i furlanske barokne arhitekture,¹⁹⁶ odnosno to se može reći po pitanju generalnih načela prostornog oblikovanja, ali interpretaciju na razini radionice Donghetti neće dostići. Naravno, pri tome

¹⁸⁹ BUDICIN (138), str. 334.

¹⁹⁰ BUDICIN (138), str. 361.

¹⁹¹ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1476> (22.4.2019.)

¹⁹² BUDICIN (138), str. 338.

¹⁹³ BUDICIN (138), str. 335.

¹⁹⁴ BUDICIN (138), str. 335.

¹⁹⁵ BUDICIN (138), str. 341.

¹⁹⁶ BUDICIN (138), str. 341.

treba uzeti u obzir veličinu i smještaj same crkvice, gdje Battistella ponovno pokazuje spretnost u gradnji na nepovoljnom terenu.

Slika 40: Cisterna na Prvomajskom trgu, Piran

Slično umijeće ponovno će dokazati i u Vižinadi, gdje tri godine kasnije gradi još jednu cisternu, ali također i definira urbanističko rješenje trga.¹⁹⁷ Cisterna ponavlja formu piranske, možda u malo skromnijem mjerilu i grubljoj izvedbi. Posebno je zanimljivo što i cisterna u Vižinadi, kao i piranska, ima stupove u uglovima na kojima su, moguće, također stajale skulpture.

¹⁹⁷ BUDICIN (138), str. 338.

Slika 41: Cisterna na središnjem trgu, Vižinada

U Rovinju i okolici izradio je još štukature za crkvu sv. Tome, datirane tek okvirno u drugu polovinu 18. stoljeća,¹⁹⁸ radio je na potpunoj rekonstrukciji skromne crkvice Majke Božje od Polja 1785. godine¹⁹⁹ te na pročelju Sv. Eufemije,²⁰⁰ gdje se elegantnim klasičnim rječnikom vrlo dobro prilagodio zamisli graditelja kakvu su imali gradeći crkvu barem pedesetak godina ranije.

¹⁹⁸ <https://www.istrapedia.hr/hrv/3343/battistella-Simone/istra-a-z/> (22.4.2019.)

¹⁹⁹ BUDICIN (138), str. 354.

²⁰⁰ HORVAT-LEVAJ (8), str. 348.

Slika 42: Crkva sv. Eufemije, Rovinj, bočno pročelje

U kontekstu gradnje cisterni, treba se sjetiti i obnove cisterne u Buzetu iz 1789. godine.²⁰¹ Riječ je o cisterni manjih dimenzija od prethodnih te drugačije dekoriranoj. Dekoracija je, naime, čak obilnija nego drugdje, no varira programom i kvalitetom. Međutim, i ona je osmerokutna i građena na teškom terenu, a vremenski i prostorno odgovara Battistellinom djelovanju. Budući da se navodno radilo o obnovi i da je ova cisterna građena za vojnu posadu, pa su klesarske radove možda izveli i oni sami, razliku u kvaliteti izvedbe bismo mogli lakše prihvatiti. No, možda bismo baš zbog toga i u vezi samog projekta „svakako [morali] pomišljati na nekog od vojnih arhitekata što ih je Venecija slala u Istru za održavanje tvrđava“.²⁰² Dilemu za sada nije moguće riješiti, ali ovu je podudarnost potrebno imati na umu, pogotovo znajući da je za gradnju cisterni bilo potrebno specifično znanje o građevinskim metodama i materijalima. Također, ako na trenutak zanemarimo cisternu u Piranu, bilo bi nepravedno proglasiti onu u Vižinadi kvalitetnijom od buzetske samo na temelju stupova na kojima postojanje skulptura nije potvrđeno. Osvrnemo li se na dekoraciju ulaza, mogli bismo čak prednost dati onoj u Buzetu. Uz to treba osvjestiti kako je stereotip o Buzetu kao isključivo vojnom gradu utilitarne arhitekture već davno poljuljan podacima o raznim ondje ostvarenim projektima, no kako istovremeno i dalje utječe na valorizaciju tamošnje arhitekture.

²⁰¹ MATEJČIĆ (103), str. 405.

²⁰² MATEJČIĆ (103), str. 405.

Slika 43: Cisterna, Buzet

O Simonu Battistelli se može, dakle, zaključiti kako je bio svestrani graditelj koji je imao prije svega izvrsna tehnička znanja. Znanje o arhitekturi, odnosno urbanizmu, pokazao je prvenstveno na pročelju Sv. Eufemije i reguliravši dva gradska trga. U usporedbi s onim što se istodobno odvijalo u istarskoj arhitekturi i to po prilici na prostoru gdje je i sam bio prisutan, njegov opus neće toliko doći do izražaja. Međutim, bez obzira na to, pa i na pitanje o mjestu njegova formiranja koje iz toga proizlazi, njegova je vještina svakako zamijećena te je radi toga bio tražen i aktivan na prostoru širem od rodnog Rovinja. U obzir također treba uzeti razdoblje prije prve njegove atribuirane gradnje, kada je možda djelovao u očevoj radionici, čija djela za sada nisu prepoznata. Značajno je i to što je Battistella jedini imenom zabilježeni graditelj koji se u čitavom ovim radom obuhvaćenom periodu u Istri upustio u urbanističke intervencije.

ZAKLJUČAK

Promatrajući istarsku arhitekturu od apostolske vizitacije Agostina Valiera do pada Mletačke Republike, može se izvesti nekoliko zaključaka. Iako periodizacija arhitektonske djelatnosti nije bila primarni fokus rada, moguće je ukazati na periode pojačane graditeljske aktivnosti, učestalije gradnje pojedinih arhitektonskih vrsta, ili na promjene utjecaja prisutnih u arhitekturi, što u konačnici daje okvir djelovanju pojedinih arhitekata.

Podatci tako pokazuju intenzivniju graditeljsku djelatnost koja je uslijedila poslije Valierove vizitacije, posebice u sakralnoj arhitekturi. Taj se period proteže do otprilike druge četvrtine 17. stoljeća, a u tom razdoblju uočava se monumentalizacija crkvi u bogatijim komunama poput Motovuna i Labina, ali i brojne manje gradnje. Pri tome bi se moglo reći kako su zajednice interpretirale tridentska načela u skladu s vlastitim mogućnostima i, još važnije, u skladu s lokalnom tradicijom koja seže u prva stoljeća kršćanstva.

U razdobljima ratne opasnosti, kakvo je bilo razdoblje Uskočkog rata i, kasnije, rata za španjolsko naslijeđe, čini se kako se fokus kratkotrajno prebacuje na gradnju fortifikacija. U tome izravno sudjeluje Republika, koja fortifikacijsku arhitekturu nastoji održavati i u mirnim razdobljima, no na veća ulaganja ipak se rjeđe odlučuje. Izuzevši upravo jedno takvo državno ulaganje, ono u pulsku utvrdu, 17. stoljeće nakon Uskočkog rata bilježi pojedine manje i izoliranije pothvate u arhitekturi. Provedba onih većih, koji su tada ipak započeti, potrajala je duže nego što je očekivano, vjerojatno kao posljedica slabije ekonomske moći zajednica.

Ipak, druga polovina 17., a posebno početak 18. stoljeća, donose značajniji oporavak. Otprilike istovremeno, a zatim i kroz ostatak stoljeća, jačaju kontakti s Venecijom u smislu velikih narudžbi od venecijanskih arhitekata te formiranja lokalnih arhitekata u Veneciji. Velike narudžbe izvodile su se, dakle, često u suradnji s venecijanskim arhitektima, no pri tome su istarske komune izražavale čvrste stavove protiv prevelikog zadiranja u tradiciju, odnosno memoriju vlastitih prostora i svetih mjesta. To je karakteristika koja se uočava još od vremena Valiera i katoličke obnove. Također, dio te autonomije iskazan je i posezanjem za suvremenim uzorima iz bliže okoline. Te odluke donesene su prvenstveno racionalno, iz praktičnih razloga, no na taj način je ostvaren kompromis između venecijanskih inovacija i razvoja vlastitih, prilagođenih formi. Ta dvosmjerna poveznica s bližom okolinom odnosi se primarno na prostor Furlanije i sjevernog dijela današnje Primorske, koji je, dakako, bio također pod utjecajem venecijanske arhitekture, no i sam je paralelno razvijao karakteristična rješenja.

U kontekstu arhitekata, majstora graditelja i radionica primjećuje se relativno slaba koncentracija podataka u literaturi. Primjerice, u periodu gradnje nakon Valierove vizitacije poimence je prepoznato samo nekoliko graditelja. Prvi od njih je Marco Taliamente, o kojemu je gotovo nemoguće donijeti ikakav zaključak s obzirom na izrazito mali opseg poznate djelatnosti i činjenici kako crkva na kojoj je radio danas postoji samo u temeljima. No, vezano uz zakašnjelu gradnju u Piranu, ipak još uvijek potaknutu Valierovom vizitacijom, susrećemo i prvu majstorsku radionicu. Riječ je o radionici Torre i njezinom glavnom predstavniku Bonfanteu, prvom poznatom majstoru obučenom u Veneciji.

Nakon Uskočkog rata i u ostatku 17. stoljeća situacija je nešto povoljnija. Osim graditelja angažiranih oko pulske utvrde i pojedinih lokalnih majstora, primjećujemo i fenomen koji će ostati karakterističan za područje mletačke Istre, a u ovom se razdoblju manifestirao na dva načina. Jedan je primjer radionica majstora Felicijana koja je djelovala na graničnom području Mletačke Republike i ostvarila miješavinu utjecaja koja je odgovarala naručiteljima s obje strane granice te je na taj način u Istru unijela elemente druge tradicije, time ostvarujući vezu s prije spomenutim područjima. Drugi primjer predstavlja nekoliko arhitekata povezanih s gradnjom rovinjskog zvonika Sv. Eufemije. Oni su mahom u literaturi navedeni kao majstori iz Milana. Pokazalo se kako je na područje Istre doista u jednom valu sredinom 17. stoljeća, a to vjerojatno nije bio jedini val, doselio veći broj obitelji s područja lombardskih jezera sjeverno od Milana. Čini se kako je među njima bio određen broj graditeljskih obitelji. Kako su se često nastanjivali na austrijskim posjedima i u tršćanskom zaleđu, povremeno su percipirani i kao furlanski majstori, no uglavnom su se vrlo dobro prilagođavali gradnji u venecijanskim formama te su nerijetko upravo oni iznijeli pojedine velike pothvate u arhitekturi mletačke Istre. Taj fenomen nastavio se i kroz kasnija razdoblja, što pokazuju graditelji iz obitelji Gianni i Donghetti. Pri tome treba napomenuti kako su, s obzirom na dugu prisutnost određene obitelji na području Istre ili na novi val naseljavanja, neke generacije u međuvremenu već formirane u Veneciji pa ih je pogrešno svrstavati među druge graditelje s obzirom na podrijetlo. Uz njih su djelovali i izvorno furlanski majstori, poput graditelja iz radionice Martinuzzi.

Paralelno, prisutnost venecijanskih arhitekata u Istri postaje učestalijom pojavom krajem 17. stoljeća, počevši od prve narudžbe projekta za koparsku katedralu, pa prema sredini 18. stoljeća i Dozzijevoj, Massarijevoj i Maccaruzzijevoj arhitekturi. Lokalni majstori redovito surađuju s venecijanskim arhitektima, a kroz 18. stoljeće već je poznata i nekolicina njih koji

su obučeni u Veneciji ili obližnjim gradovima. Posebno je zanimljivo što su na njihovu arhitekturu utjecali i dalje i lokalni uzori i furlanski, odnosno „primorski“ majstori, iako su vrlo dobro savladali venecijanski rječnik. Također treba naglasiti kako su kroz cijelo promatrano razdoblje impulsi iz Venecije stizali različitim tokovima i na različita mjesta. Značaj toga jest u tome što se ne može smatrati kako je jedan graditelj ili jedna građevina u nekom trenutku odredila daljnji tijek razvoja istarske arhitekture. Naravno da su pritom postojale gradnje snažnijeg odjeka, pa i tipovi koji su se brže rasprostranili, ali oni su najčešće u svakom pojedinačnom projektu rezultirali u (makar popustljivom) kompromisu s graditeljem.

Za hrvatsku (i slovensku) povijest umjetnosti možda je najvažnije bilo još jednom upozoriti na djelatnost radionice Donghetti i arhitekta Simonea Battistelle. No, ustrajanje na dekontekstualiziranom promatranju pojedinih graditelja ili njihovih ostvarenja nije put koji vodi prema novim spoznajama. Zato su veze koje su istaknute ovim radom i prikazane u određenom prostornom i vremenskom kontekstu – a to su pojedinačne veze među graditeljima, među prostorima i među građevinama – dobra osnova za ponovno promišljanje povijesti istarske arhitekture između prvih utjecaja Tridenta i kraja mletačkog razdoblja.

Interaktivna karta kao prilog radu može poslužiti kao praktični instrument za predočavanje dosad prikupljenih podataka, koji u prvi plan stavlja atribuirane gradnje u vremenskom i prostornom kontekstu. Takav prikaz možda posluži kao alat nekom budućem istraživanju ili, barem privremeno s obzirom na ograničenja odabranog servisa, kao platforma za upisivanje i olakšano dijeljenje novih rezultata istraživanja. U svom idealnom konačnom obliku takva bi karta mogla predstavljati specijaliziranu umjetničku topografiju Istre; namijenjenu istraživačima, ali dostupnu svima zainteresiranima. Ako do tada, usporedno s drugim rezultatima rada, ostvari svoju katalošku i didaktičku ulogu, već je ispunila zadaću koja joj je namijenjena.

POPIS LITERATURE

Antonio Alisi, *Istria: città minori*, Trieste: Ed. Italo Svevo, 1997.

Bernardo Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula: ZN „Žakan Juri“, 2002.

Mislav Bertoša, *Istra u doba Venecije*, Pula: ZN „Žakan Juri“, 1995.

Marta Budicin, „Simon Battistella, architetto rovignese del Settecento“, u: *Atti*, Sv. 40, Rovinj: Centro di ricerche storiche, 2010.

Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima I*, Trst: F.H. Schimpff, 1905.

Sanja Cvetnić, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb: FF press, 2007.

Đurđica Cvitanović, „Renesansna jezgra Buzeta“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984.

Dunja Frankol, „Arhitektura 17. i 18. stoljeća u Buzetu“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984.

Mojca Guček, „Izvirna lesena maketa župnijske cerkve Sv. Jurija v Piranu“, u: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana v fužinskem gradu v Ljubljani od 23. januarja do 23. februarja 2001.*, Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2001.

Jasenka Gudelj, *Europska renesansa antičke Pule*, Zagreb: Školska knjiga, 2014.

Jasenka Gudelj, „Arhitektura ranonovovjekovnog Labina: komuna, obitelji, radionice“, u: *I. Labinski kulturno-povijesni susreti, Zbornik radova sa znanstveno stručnoga skupa*, Labin: Grad Labin, 2017.

Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

Milena Joksimović, „Pula i njeni stanovnici u izvješću o vizitaciji biskupa Augustina Valiera Pulske biskupiji 1580. godine“, u: *Istra u novom vijeku – Istria in the Modern Period*, Pula: Arheološki muzej Istre, 2017.

Metoda Kemperl, Luka Vidmar, *Barok na Slovenskem*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.

Mojca Marjana Kovač, „Župnijska cerkev Sv. Jurija v Piranu. Nova odkritja o obnovi ali novogradnji med letoma 1580 in 1637“, u: *Annales, Series Historia et Sociologia*, Sv. 20., br. 2, Kopar: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010.

Nina Kudiš Burić, „Poreč, Crkva Gospe od Anđela“, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2011.

Ana Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986.

Vladimir Marković, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb: IPU, 2004.

Radmila Matejčić, „Barok u Istri i Hrvatskom primorju“, u: Radmila Matejčić, Anđela Horvat, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.

Daša Pahor, „Mojster Anže Felicijan in arhitektura 17. stoletja med Brkini, Krasom in Istro“, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, Sv. 40., br. 40, Ljubljana: SUZD, 2004.

Giuseppe Pavanello, Maria Walcher, *Istria città maggiori : Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola : opere d'arte dal medioevo all'Ottocento*, Mariano del Friuli: Università degli Studi di Trieste; Edizioni della Laguna, 2001.

Snježana Perojević, „Tvrđava Gripe u Splitu. Izgradnja od 1647. do 1682. godine“, u: *Prostor: časopis za arhitekturu i urbanizam*, Sv. 21., br. 1, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.

Mirjana Peršić, „Crkvena umjetnost u Buzetu“, u: *Buzetski zbornik*, knjiga 7-8, Buzet: Općinska konferencija SSRN Buzet, 1984.

Igor Sapač, „Biografije arhitektov 18. stoletja na Slovenskem“, u: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka*, Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 2007.

Helena Seražin, „Massarijeva prenova koprške stolnice“, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, Sv. 40., br. 40, 2004.

Nace Šumi, „Razvoj arhitekture v 17. stoletju“, u: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana v fužinskem gradu v Ljubljani od 23. januarja do 23. februarja 2001.*, Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2001.

Nace Šumi, „Katalog arhitekturnih spomenikov“, u: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka*, Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 2007.

Andrej Žmegač, „„Ingegnero francese“: De Villeova pulska utvrda“, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, Zagreb: IPU, 2010.

<https://maphub.net/about> (29.4.2019.)

<https://www.poistri.eu/2018/06/putopisi-po-istri-kamena-vas-karojba.html> (10.4.2019.)

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2864> (12.4.2019.)

<http://www.labin.hr/labinske-znamenitosti-gradske-zidine-i-vrata> (12.4.2019.)

<http://www.istrapedia.hr/hrv/2949/felicijan-anze-st/istra-a-z/> (14.4.2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/578/de-ville-antoine/istra-a-z/> (15.4.2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/3268/manopola-alessandro/istra-a-z/> (16.4.2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/3452/dongetti-da-pirano-giovanni-zuane/istra-a-z/> (18.4.2019.)

<http://www.umag.hr/hr/umaska-zupna-crkva> (18.4.2019.)

<http://zupavodnjan.com/crkve/sveti-blaz> (20.4.2019.)

<http://www.dedi.si/dediscina/321-palaca-besenghi-degli-ughi-v-izoli> (20.4.2019.)

<https://www.poistri.eu/2017/04/istarski-izleti-67-kostrcani-brdo.html> (20.4.2019.)

<http://www.dedi.si/dediscina/352-cerkev-marije-zdravja> (20.4.2019.)

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1476> (22.4.2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/3343/battistella-Simone/istra-a-z/> (22.4.2019.)

<https://www.istrapedia.hr/hrv/334/motovunska-suma/istra-a-z/> (26.4.2019.)

POPIS ILUSTRACIJA

Slike 2, 20, 22, 26, 34: Vladimir Marković, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb: IPU, 2004.

Slika 3: <https://www.rabac-labin.com/hr/175-staza-svetica> (30.4.2019.)

Slike 4, 6: <http://www.dedi.si/dediscina/154-zupnijska-cerkev-sv-jurija-v-piranu> (30.4.2019.)

Slika 5: <https://hiveminer.com/Tags/istra%2Csv> (30.4.2019.)

Slika 7: <http://www.starforts.com/pula.html> (30.4.2019.)

Slika 8: <https://pbs.twimg.com/media/DaQWSU-WkAAipKQ.jpg> (30.4.2019.)

Slika 9: <https://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/4728-reportaa-vodnjan--qkrasna-zemljo-istro-milaq.html> (30.4.2019.)

Slika 10: <http://zupavodnjan.com/crkve/madona-od-traverse#!> (30.4.2019.)

Slika 11: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana v fužinskem gradu v Ljubljani od 23. januarja do 23. februarja 2001.*, Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2001.

Slika 12: https://kraji.eu/slovenija/crni_kal_cerkev_sv_valentina/slo (30.4.2019.)

Slika 13: <https://www.inforovinj.com/hrv/rovinj/znamenje/crkva-sv-eufemija.asp> (30.4.2019.)

Slika 14: <http://zupa-sv-servula.hr/> (30.4.2019.)

Slika 15: https://sl.wikipedia.org/wiki/Stolnica_Marijinega_vnebovzetja,_Koper (30.4.2019.)

Slike 16, 17, 23: Helena Seražin, „Massarijeva prenova koprške stolnice“, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)*, Sv. 40., br. 40, 2004.

Slike 18, 19: <http://www.dedi.si/dediscina/67-cerkev-marijinega-vnebovzetja-v-kopru> (30.4.2019.)

Slika 21: <http://www.zupaporec.com/sakralna-bastina-zupe/17-crkve/36-crkva-gospe-od-andela.html> (30.4.2019.)

Slika 24:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Croatia_Rovinj_St_Euphemia_church_BW_2014-10-08_14-28-49.jpg (30.4.2019.)

Slike 25, 26: <http://zupaumag.com/> (30.4.2019.)

Slika 28: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=10053> (30.4.2019.)

Slika 29: <http://zupavodnjan.com/crkve/sveti-blaz> (30.4.2019.)

Slika 30: <https://www.tz-groznjan.hr/index.php/hr/povijest/zupna-crkva> (30.4.2019.)

Slika 31:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Groznjan%E2%80%93Zupna_crkva_Sveti_Vida-02.jpg (30.4.2019.)

Slika 32:

https://www.europeana.eu/portal/en/record/08520/MK_Foto_d00147_004_b_jpg.html
(30.4.2019.)

Slika 33: <https://www.explore-istria.com/destinations/buzet/buzet> (30.4.2019.)

Slika 34: <http://www.zupnija-piran.si/piranske-cerkve> (30.4.2019.)

Slika 36: <https://www.putovnica.net/foto/slika/115795-zavrjsje-crkva-rodenja-blazene-djevice-marije> (30.4.2019.)

Slika 37: <http://www.umag.hr/hr/umaska-zupna-crkva> (30.4.2019.)

Slika 38: <http://zupavodnjan.com/crkve/sveti-blaz#!> (30.4.2019.)

Slika 39: <https://www.putovnica.net/foto/slika/102895-buzet-zupna-crkva-blazene-djevice-marije> (30.4.2019.)

Slika 40: https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Piran_-_Prvomajski_trg.jpg (30.4.2019.)

Slika 41: <http://www.tz-vizinada.hr/spomenici-kulture/cisterna-sterna/> (30.4.2019.)

Slika 42: Marta Budicin, „Simon Battistella, architetto rovignese del Settecento“, u: *Atti*, Sv. 40, Rovinj: Centro di ricerche storiche, 2010.

Slika 43: <https://www.istria-culture.com/velika-sterna-u-buzetu-i49> (30.4.2019.)

Sažetak

Rad „Arhitektura, arhitekti i majstori graditelji u mletačkoj Istri: od Tridenta do pada Republike“ Anje Radelić analizira arhitektonsku produkciju na području mletačke Istre od apostolske vizitacije Agostina Valiera 1580. godine, koja je u Istru unijela ideje Tridentskog sabora, do 1797. godine i pada Mletačke Republike. Istraživanje je obuhvatilo izradu digitalne mape, u kojoj su po prvi put okupljeni svi poznati podatci o atribuiranim istarskim gradnjama u navedenom razdoblju. U daljnjoj analizi naglasak je na prisutnosti pojedinih arhitekata, majstora graditelja i majstorskih radionica na području Istre u odnosu na amplitude graditeljske djelatnosti u pokrajini. Konačni je rezultat prva sustavna sinteza znanja o djelatnosti arhitekata u ranonovjovjekovnoj Istri, čime je stvorena nova slika povijesti arhitekture u regiji, neopterećena do sada prenaplašenom tipologijom i drugim podjelama i jezičnim barijerama.

Ključne riječi: Agostino Valier; istarska arhitektura; arhitekti i majstori graditelji u Istri; 17. i 18. stoljeće

Summary

The paper „Architecture, Architects and Master Builders in Venetian Istria: from Council of Trent to the Fall of the Republic“ by Anja Radelić analyses the architectural production in Venetian Istria from 1580 apostolic visitation by Agostino Valier, an event marking the introduction of the ideas of the Council of Trent, until the Fall of the Republic of Venice in 1797. The research encompassed the creation of a digital map, summarizing all the known data on the Istrian architecture in the said period. The further analysis concentrated on the presence of single architects, master builders and workshops in Istria, defining the opuses and characteristics of their work against the amplitudes of building activity in Istria. Finally, the result is the first systematic analysis of Early Modern architects in Istria which conveys a new image of the history of regional architecture, finally overcoming typological or similar classifications and linguistic barriers.

Key-words: Agostino Valier; Istrian architecture; architects and master builders in Istria; 17th and 18th century